

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

**«ІСТОРИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ
(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10 КЛАСІ)»**

Студентки 4 курсу, групи СОІз-41
спеціальності

014 «Середня освіта (Історія)»

Рогацької Діани Дмитрівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Стефанюк Галина Василівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1.Формування національної свідомості та патріотизму учнів на уроках історії України в сучасній школі: мета, завдання та напрями	7
Розділ 2.Значення історичної компетентності при формуванні національно-патріотичного виховання здобувачів освіти старшої школи.....	20
Розділ 3.Методика опрацювання тем з історії України в 10 класі для національно-патріотичного виховання шкільної молоді.....	33
Висновки.....	49
Список використаних джерел.....	52
Додатки	59

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство постійно змінюється й оновлюється і, за таких умов, освітня система має адаптуватися та враховувати необхідні зміни у своєму змісті та структурі. Враховуючи політичні та соціальні зміни в розвитку українського суспільства, ми повинні прагнути зробити виховання національного патріотизму одним із основних елементів системи освіти та забезпечити його впровадження у шкільні програми, особливо ефективно, зразково та зручно впроваджувати його на уроках історії України.

Революція Гідності, окупація Криму, «гібридна війна» на Сході, напад Росії на Україну 24 лютого 2022 року, заходи щодо забезпечення національної безпеки та оборони – з урахуванням усіх цих аспектів перед сучасною освітою стоїть завдання виховання патріотів, активної громадянської позиції та знання історії своєї країни, і розуміють, що Україна пройшла довгий шлях до свободи та незалежності, тому головне завдання підростаючого покоління – зберегти її цілісність, зміцнити та поважати свою Батьківщину.

Враховуючи актуальність, мандат патріотичного виховання відображений у низці законодавчих та концептуальних документів з питань розвитку освіти, зокрема в Законі України «Про освіту», Законі «Про загальну середню освіту», Концепції національно-патріотичного виховання молоді, Концепції патріотичного виховання учнівської молоді, Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, матеріалах Національної доктрини розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Концепції національного виховання, а також у міжнародних документах (рекомендаціях ЮНЕСКО «Про виховання в дусі миру», «Резолюції з прав людини», «Конвенції про права дитини»).

Державний стандарт загальної середньої освіти передбачає модернізацію науки, методики та системи виховних заходів щодо самореалізації молоді, виховання відповідальності, громадянської активності, патріотизму, поваги до національної мови та національних символів, турботи про країну, історичних,

культурних цінностей, свідомий обов'язок захищати суверенітет і територіальну цілісність Вітчизни.

Тим не менш, слід сказати, що конкретних праць, присвячених проблемі національно-патріотичного виховання учнів середньої школи на прикладі вивчення історії України в десятому класі ми не знаходимо. Таким чином, актуальність проблеми, її недостатня розвиненість в педагогічній науці та нагальна потреба шкільної практики призвели до затребуваності у висвітленні даної теми.

Об'єктом дослідження є генеза патріотичного виховання учнів та історична компетентність в освітньому процесі з історії у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади і практика реалізації історичної компетентності учнів у процесі формування національно-історичної свідомості та патріотизму в учнів під час освітнього процесу з історії в школі.

Мета роботи полягає у визначенні методів, прийомів і засобів формування історичної компетентності у контексті національно-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл (на прикладі вивчення історії України в 10 класі).

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати формування національної свідомості та патріотизму учнів на уроках історії України в сучасній школі, а саме мету, завдання та напрями;
- визначити значення історичної компетентності при формуванні національно-патріотичного виховання здобувачів освіти старшої школи;
- дослідити методику опрацювання тем з історії України в 10 класі для національно-патріотичного виховання шкільної молоді.

Стан наукової розробки. Національно-патріотичне виховання є дуже актуальною темою, тому значне місце займають праці вітчизняних та зарубіжних дослідників. Питання національно-патріотичного виховання обговорюється у творчості таких відомих класиків, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Духнович та ін. У їхніх творах простежується розвиток свідомої особистості, поваги до Батьківщини, громадян і

патріотів власної країни. Ці роботи, можливо, не повною мірою вирішують актуальні проблеми національно-патріотичного виховання сучасності, але, безсумнівно, становлять добру основу та методи вирішення цієї проблеми з урахуванням реалій сучасного світу.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді досліджують І. Бех, В. Бабич, В. Білоусов, В. Болгаріна, О. Вишневський, М. Зубалій, П. Ігнатенко, В. Кузь, Б. Кобзар, М. Левківський, В. Оржаховська, В. Постов, Г. Пустовіт, Ю. Руденко, А. Сиротенко, Є. Старовойтов, М. Стельмахович, К. Чорна та ін. Особливо важливою в цьому плані є позиція академіка АПН України І. Беха щодо проблеми мовлення як суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня, вирішенням якої є здатність учня свідомо та добровільно підтримувати розвиток освітян, формування, в тому числі і патріотизму.

Методологічну основу дослідження складають методологічні принципи і методи наукового пізнання. При виконанні роботи нами використано принципи історизму, об'єктивності, всебічності та науковості. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс дослідницьких методів, зокрема:

1) загальнонаукових – аналіз і синтез наукових досліджень, індукція та дедукція історико-педагогічного досвіду, зіставлення та порівняння для визначення спільного і відмінного в патріотичному вихованні на різних історичних етапах, систематизація та класифікація законодавчих і виконавчих документів, узагальнення для підбиття підсумків та формулювання висновків;

2) конкретно-наукових – історико-генетичний аналіз для структурування історико-педагогічних джерел, конструктивно-генетичний аналіз періодизації патріотичного виховання в Україні, історико-структурний аналіз для визначення структури дослідження, окреслення його етапів та організаційно-організаційне процедурно-семантичне пояснення кожного з них, термінологічний аналіз спеціалізованої літератури з метою конкретизації конкретних понять відповідно до предмета дослідження;

3) пошуково-бібліографічний – для одержання інформації з метою створення головного масиву джерел і подальшої їхньої систематизації;

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що авторкою зроблена спроба комплексно дослідити та систематизувати інформаційний потенціал матеріалу з проблематики формування історичної компетентності у контексті формування національно-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл на прикладі вивчення історії України в 10 класі.

Практичне значення дипломної роботи полягає в організації патріотичного виховання на уроках історії України. Результати роботи сприятимуть розробці програм і концепцій удосконалення системи виховання, читанні лекційних і проведенні практичних занять з навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Методика виховної діяльності», підготовці посібників з історії педагогіки, країнознавства.

Структура роботи. Дипломна робота складається вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, (59 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 90 сторінок, основний зміст викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ

У новій суспільно-політичній реальності України дедалі гострішим стає виховання у молодого покоління почуття національної самосвідомості та патріотизму. Це підтверджується Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», яким визначено, що національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямків розвитку держави та суспільства. на основі суспільно-державних цінностей. Формування національної свідомості, патріотизму громадян, поваги до Конституції та законів України, бажання виконувати обов'язки щодо захисту незалежності України.

Формування сучасного патріотизму, зокрема в старшокласників, відбувається в контексті національного виховання, під яким розуміють «формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально мотивованої та національно свідомої особистості, з глибоким почуттям громадянської відповідальності, усвідомленням громадянської відповідальності», інтелектуально-творчими, господарськими та духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями.

Національно-патріотичне виховання має соціальний характер. Процес патріотичного виховання невіддільний від навчальних закладів. Метою закладів освіти є розвиток патріотизму, національної гордості, розуміння своєї поведінки та життєвих орієнтацій, розуміння сенсу життя та визначення свого місця в суспільстві, виховання позитивної орієнтації, прагнення до милосердя, доброти, поваги, самовиховання та самоосвіти[2, с. 12].

В умовах суспільних змін більше уваги слід приділяти процесу виховання патріотизму молоді. Вона національно свідомою, відповідальною за долю Батьківщини, вихована в душі поваги до українських традицій, здатна бути конкурентоспроможною, досягати високого рівня культури та активно брати участь у динамічних системах сучасного суспільства. Одним із напрямків національного виховання є патріотичне виховання, яке є основою духовного розвитку особистості, в тому числі виховання громадянина-патріота України, розуміння суспільних обов'язків та підготовки до захисту Батьківщини.

Українськими національними пріоритетами у сфері національної освіти є орієнтація науки на вітчизняне виробництво, впровадження вітчизняних і зарубіжних технологій у всі сфери виробничо-господарської діяльності, удосконалення підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних кадрів в країні, передові теоретичні і прикладні дослідження. У сфері освіти це передусім впровадження нових національних технологій у навчання та виховання учня – громадянина-патріота, здатного захищати себе та незалежність української держави у світі[3, с. 46].

Патріотизм як соціально-історичне явище розглядається в різних аспектах філософськими, гуманістичними та педагогічними науками.

Слово «патріотизм» має грецьке походження: *patris* – перекладається як батьківщина. Вперше слово патріотизм з'явилося під час Французької революції 1789-1793 років. Патріоти тоді називали себе борцями за народну справу, захисниками республіки, які боролися проти зрадників Батьківщини з монархічного табору[4, с. 3].

У словниках різної спрямованості поняття патріотизму, починаючи з 1917 року, визначається як одне з вищих громадянських почуттів та має більш ніж 15 різних формулювань. На кожному історичному етапі зі зміною суспільної формації коректувалося і поняття патріотизму.

– *Соціоекономічний словник*: патріотизм (грец. *Patris* - батьківщина, вітчизна) – «особливе розташування, відношення, що проявляється людиною, соціальною групою, населенням до своєї країни, свого народу, Батьківщини, бажання підтримати своєю участю процвітання своєї країни, Батьківщини, любов до Вітчизни, Батьківщини» [22,с. 302].

– *Педагогічний словник*: «патріотизм» - «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури» [7, с. 75].

– *Філософський словник*: патріотизм трактується як «моральний та політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість їй, гордість за її минуле й сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини ... Патріотизм - одна з форм діалектичного поєднання особистих та суспільних інтересів, єднання людини та суспільства. Патріотичні почуття, ідеї підносять особистість, коли вони пов'язані з повагою до народів інших країн і не вироджуються в психологію національної винятковості» [15, с. 335].

Патріот – це вітчизнолюб. «З філософської точки зору патріотизм - це морально-політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов і відданість Батьківщині, гордість за минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини» [5, с. 109].

«Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, зміст якого — любити Батьківщину, любити народ, пишатися успадкуванням національної

культури. Патріотизм втілюється в практичній діяльності, спрямованій на реалізацію всебічного розвитку країни та захист національних інтересів» [2, с. 9].

Це одне з найглибших відчуттів розвитку різних етнічних груп протягом тисячоліть. Це суспільно-політичне явище, що характеризується природним походженням, власною внутрішньою структурою, наповнене різним соціальним, національним і класовим змістом у процесі суспільного розвитку.

Сьогодні поняття патріотизму розуміємо як найвище усвідомлення того, хто ми є насправді. Особливо це яскраво виражено в сучасних умовах, коли ми перебуваємо у стані війни. Тому важливим є «створення громадянського суспільства в Україні, що пов'язане з трансформацією громадянської свідомості, морально-правової культури, розквітом національної самосвідомості та визнанням прав людини. Національна свідомість є невід'ємною частиною патріотизму» [4, с. 7].

Важливим для учнівської молоді є розуміння ще одного поняття. Зокрема, «національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, морально-етичних, філософських, релігійних поглядів, кодексів поведінки, звичаїв і традицій, цінностей та ідеалів, які розкривають особливості нації та її життя» [3, с. 33].

Основними складовими національної свідомості є:

- розуміння навколишнього світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національної та расової приналежності;
- ставлення до історії та культури своїх національних та етнічних спільнот;
- ставлення до представників інших країн і народів;
- патріотизм;
- усвідомлення самостійності спільноти.

Вирішальною рисою українського патріотизму є боротьба за незалежність, здатність втілювати почуття в конкретні справи та вчинки, які приносять користь країні. «Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію та своїми справами та способом життя сприяти якійсь зміні становища країни на краще.

Для формування такої особистісної свідомості має бути успішно реалізована цілісна система патріотичного виховання» [4, с. 52].

Метою виховання національного патріотизму є створення основи для системної та цілеспрямованої діяльності щодо виховання молоді – українських патріотів, готових самовіддано будувати свою державу як суверенну, демократичну, як таку, де пріоритетними є національна гідність. Учнівська молодь має розуміти важливість цих пріоритетів і завжди відстоювати свої громадянські права.

Здійснення системного патріотичного виховання є одним із головних елементів виховного процесу в загальноосвітніх закладах освіти. Виховання національного патріотизму базується на прикладах вивчення проблематики з історії України, героїчних подвигів самостійницького руху, досягнень у культурній сфері.

Тому, у сучасний період, важливим завданням шкільної освіти є пояснити, пробудити та виховати у кожній дитині патріотичні якості та цінності:

- любов до родини, рідної природи, землі;
- важливість усвідомлення значення рідної мови, культури, народу, повага до його історичного минулого, національних традицій та звичаїв;
- глибоке розуміння національної свідомості та консолідації українців;
- турбота про те, щоб зберегти свою честь, гідність;
- робити певні дії для розвитку власної культури, мистецтва, науки, а також посилювати знання про розуміння демократії;
- боротьба за підвищення духовності та добробуту всіх українців, представників українських національних меншин;
- синівська любов до України – Батьківщини, воля до її захисту від ворогів, здатність до подвигу, героїчні місії в ім'я свободи та незалежності України;
- завжди бути готовими боротися з брехнею і злом в будь-якій формі, не допускати антиукраїнські ідеї та відстоювати власне, рідне.

Тому сьогодні, як і завжди, є нагальною потреба удосконалення національно-патріотичного виховання дітей, а саме учнівської молоді. Тому дане питання є чітко позначене в низці законодавчих актів, опублікованих в період незалежності України. А саме, основні завдання, напрями та методи реформування української національної системи освіти розкриті в Законах України «Про загальну освіту», «Про освіту» [3], «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2016 рр. 2020 р. (затверджено указом Президента від 13.10. 2015 р. № 580/2015), Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [6, с. 6], «Методичні рекомендації з національно-патріотичного виховання в школі» [8].

Аналізуючи засади державної політики в освітянській сфері, як зазначено у статті 6 Закону України «Про освіту», належать:

- «єдність навчання, виховання та розвитку;
- патріотичне виховання, повага до культурних цінностей українського народу, його історико-культурної спадщини та традицій;
- нерозривний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, національними традиціями» [8, с. 78].

Завдяки результатам педагогічних досліджень відомо, що 40% впливу освіти на характер дитини виробляє освітнє середовище, в яке вона потрапила. У кожному випадку шкільної практики ця кількість змінюється залежно від району, школи, класу, особливостей його класу та власних особистісних особливостей дітей. Але слід визнати, що «серед інших джерел, які впливають на формування та розвиток дітей (сім'я, однолітки, позашкільні навчальні заклади тощо), школа домінує, а тому має більше обов'язків і можливостей перед нею відкривається більше» [2, с. 45]

Формування у дітей національної історичної свідомості – це розуміння того, що вона є невід'ємною частиною національної свідомості. Вона ґрунтується на виникненні таких національних почуттів: любові до Батьківщини, до народу, до національної культури, до рідної мови, до почуття приналежності до свого

народу, до долі своєї країни; почуття національної гордості або національного невдоволення; готовності й волі досягати національних цілей.

Національна самосвідомість – самоусвідомлення та самооцінка власного «Я» як представника конкретної національності, свідоме й активне вираження національних інтересів, невід’ємної частини своєї нації, її національного духу та долі. «Українська нація сповнена духу національно-культурного відродження. Це виражається, зокрема, у прагненні мільйонів людей до пізнання власної історії» [2, с.25]

Концепція патріотичного виховання дітей є одним із базових документів вчителя історії. Принципи, на яких вона базується, є наріжними каменями будь-якої навчальної програми. Ті цінності, які позначені в концепції, повинні бути основою для формування педагогами навчальної мети, позначеної в програмі, та добору фактичних матеріалів. Найважливішою умовою досягнення нової якості освіти є вдосконалення уроку як основної організаційної форми навчально-виховного процесу в школі.

Зміст сучасних освітніх програм має великий виховний потенціал. Його реалізація залежить від того, наскільки цілеспрямованим буде добір змісту навчальних матеріалів, за якими можна було б для надати учням реальні приклади моральності, патріотизму, духовності, громадянськості В.О.Сухомлинський зазначав: «У вчителя, який уміє виховувати знаннями, ці знання ... виступають як інструмент, за допомогою якого учні свідомо здійснюють нові кроки в пізнанні світу» [1, с.7].

Відомо, що навчання історії має виховний вимір. І якщо вивчення всесвітньої історії має сприяти формуванню загальнолюдських, гуманістичних поглядів, то вивчення вітчизняної історії формує і громадянина, патріота, з яким держава і суспільство пов’язують перспективи свого подальшого розвитку.

А от уроки з історії України – це «особлива можливість для патріотичного виховання учнів. Патріотизм учнівської молоді має ґрунтуватися на знанні історико-культурних традицій народу, героїзму його захисників, воїнів Київської

Русі, українських козаків, Січових стрільців, борців з німецьким нацизмом» [8, с.79].

Курс історії України знайомить учнів із закономірностями суспільного розвитку, допомагає зрозуміти основні факти про героїчні битви та трудові будні українського народу. Курс історії закладає основу для історичного мислення майбутніх громадян про давню історію українського народу, його мову, культуру, духовні особливості, політичне життя, які є невід'ємною частиною становлення європейської цивілізації. Тому саме при вивченні історії України можна набути такі знання і сформувані такі компетентності, які закладають основу формування їх національної історичної свідомості та патріотизму.

Важливу роль у виховній діяльності на уроках історії відіграє формування історичної пам'яті, в якій пріоритетне місце відводиться давнім державним традиціям України. Серед такої, безумовно, важливої тематики є проблематика Київської Русі, діяльність Війська Запорізького, питання Гетьманщини, Українська Народна Республіка, Гетьманщина Павла Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна та інші державотворчі традиції, що мали місце в історії України. Особливу увагу слід приділити увагу вивченню питання української політичної культури за часів, коли українські землі перебували у складі Речі Посполитої та Австро-Угорської імперії, допомогти зрозуміти учням роль Кримського ханства як держави кримських татар, а також відтворити інші питання.

Особливо важливо допомогти зрозуміти учням історію героїчної боротьби українського народу за національну незалежність на його історичному шляху, особливо в ХХ–ХХІ ст.: «ОУН, УПА, дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності та ін.» [4, с.46].

В організації історичного навчального процесу, що не втрачають своєї важливості та актуальності, використовуються методичні рекомендації щодо відзначення 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. та виданий стосовно даної події Указ Президента України «Про заходи щодо відзначення 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.». Адже, «Українська революція була одним

із найважливіших періодів в історії нашого народу ХХ ст. Ця доба стала кульмінацією національно-визвольної боротьби, українського національного відродження» [5, с.140].

Важливим чинником учнівського національно-патріотичного виховання має бути також повага до жертв українського комунізму та інших тоталітарних режимів, у тому числі жертв Голодомору, політичних репресій, депортацій. Виховна система, пов'язана з визначенням патріотизму, передбачає формування історичної свідомості українського молодого покоління на основі вивчення історії довготривалої боротьби українського народу за національну незалежність на своєму історичному шляху. Існування України як незалежної держави сьогодні є результатом тисячолітньої боротьби українців за право мати власну національну державу, яка має стати запорукою успішного суспільно-культурного та політичного розвитку.

При цьому важливо відмітити, що «патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідею культурного імперіалізму, бачення світу лише власною культурою. Тому надзвичайно важливо забезпечити усвідомлення учнями культурної різноманітності, толерантності до інших культурних цінностей, розуміння історичних витоків українських регіональних та етномовних особливостей. Національно-патріотичне виховання не повинно призводити до недооцінки української та інших національних меншин» [8, с.55].

Для реалізації цього принципу дуже важливо підкреслити співпрацю різних країн, продемонструвати розвиток української нації через співпрацю з іншими країнами, висвітлити приклади мирного співіснування та взаємодопомоги представників різних національностей через систему національно-патріотичного виховання.

Обізнаність молоді в усіх сферах суспільного життя, а саме в науці, техніці, освіті, визволенні країни на сучасному етапі, безпосередня участь молоді в різних формах волонтерства, створення сприятливих умов для розвитку різних складових національного патріотичного виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищенням його статусу і здатністю розвиватися і

досягати якісно нових результатів, щоб таким чином виховувати підрастаюче покоління.

У процесі формування в молоді шкільного віку національної історичної свідомості, вчителі історії загальноосвітніх закладів мають спиратися на власні патріотичні виховні принципи, серед яких чинне місце посідають:

- *«принцип історичної і соціальної пам'яті, спрямований на збереження духовної, моральної та культурно-історичної спадщини українців та відтворення її в реконструйованих та модернізованих формах і методах функціонування;*

- *принцип національної спрямованості, який полягає у формуванні національної самосвідомості, вихованні любові до Батьківщини, української нації, поваги до її культури; повага до культури всіх народів, які проживають в Україні; вміння зберігати національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави» [9, с.10].*

Тому констатуємо, що український патріотизм – це явище, яке відображає беззаперечні цінності в історії української державності, визнаючи, при цьому, закономірність багаторічного історичного розвитку української нації аж до досягнення державності та самостійності.

Вчителі історії в навчальній діяльності мають прагнути розвивати учнівське самоусвідомлення, розвиваючи логічне та критичне мислення в процесі інтеграції в суспільство, формуючи тим самим у підлітків патріотичні почуття. Важливим завданням виховання патріотизму в учнів є формування в їхній свідомості основних предметно-історичних компетентностей.

Тому відзначимо, що основними напрямками виховання патріотизму на уроках історії в школі є:

– «ставлення до країни (виховання національного патріотизму, увага до соціальних інтересів, патріотизм, самовідданість);

– ставлення до суспільства (громадянське виховання, орієнтоване на соціальні якості особистості – громадянство, повагу до закону, соціальну активність та відповідальність);

- ставлення до культури (повага до культурних цінностей і досягнень, духовне виховання, національна самосвідомість);
- ставлення до своєї особистості як унікальної цінності» [1, с.30].

На уроці необхідно допомогти учням засвоїти історичний матеріал. Історія як навчальна дисципліна ґрунтується на доступному для розуміння викладі матеріалів для пізнання учнями суспільних реалій. Саме тому очікуваними результатами такої навчально-пізнавальної діяльності мають стати сформовані відповідні компетентності і представлені через знання розуміння та вміння, що завжди будуть відповідати знанням. «Ціннісна складова (з урахуванням специфіки історичного матеріалу) відображається в ключовій компетентнісній складовій та оновлюється знаннями, розумінням та вміннями в усіх частинах навчальної програми предмета» [10, с. 70].

Таким чином, поряд практична робота із засвоєння знань, формування вмінь і навичок є важливим процесом навчання. Проводячи патріотичне виховання на уроках історії, вчитель повинен якомога конкретніше і чіткіше сформулювати виховну мету уроку, для того, щоб різна вікова категорія учнів могла усвідомити важливість її реалізації. Тому на таких уроках і позакласних заходах потрібно використовувати різноманітні методи та прийоми формування інформаційної, логічної, хронологічної, математичної, аксіологічної, просторової та інших компетентностей.

Вивчаючи конкретні теми з історії України, вчителі повинні акцентувати на подвижницькій діяльності українців на шляху до державності. «Адже українці – єдиний козацький народ у світі. Козацтво – це дисциплінована організація самого українського народу, примітивна форма самоорганізації та самооборони у важкі часи за давнім звичаєм – свободою. У козацьку добу наш народ вирізнявся шляхетністю, моральністю, духовністю, мужністю і звитяжністю, знаннями та бездоганним дотриманням національних традицій і звичаїв. Запорозька Січ була і є синонімом свободи, незалежності, людської та національної гідності» [11, с.95].

У старших класах слід підкреслити патріотизм і моральність самостійницького руху, показати генезис патріотизму і самовідданості людей у

боротьбі за незалежну Україну і, при цьому, продемонструвати наочний матеріал про героїв Крут, боротьби за свободу українських повстанців із Холодного Яру, діяльності УПА, спротив дисидентів тоталітарній системі та інші. Ці та інші теми надзвичайно емоційні, захоплюючі і добре сприймаються учнями. Тому акцент потрібно зробити, що пройшовши такий шлях, українці щиро раділи Акту проголошення незалежності України, бо це відкрило нову сторінку в історії України.

«Історія України – це не лише події, а й історичні постаті. Приклади з життя, діяльності та боротьби українських князів, козаків, видатних полководців Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, усього українського народу та його видатних представників, таких як Т. Шевченко, В. Винниченко, М. Міхновський, М. Грушевського, С. Петлюри, С. Бандери, вчителі повинні продемонструвати національну гідність нашого народу, який прагне мати власну країну» [6, с.77].

На всіх етапах становлення український народ виявляв високий національний дух і прагнення жити у свободі, незалежності, мирі та злагоді з іншими народами. Особливими мають бути уроки, присвячені революційним змінам, які відбулися у листопаді 2013 – березні 2014 років. Вони показали готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність та орієнтацію на основні напрями світової цивілізації. Учитель має довести учням, що завдяки базовим цінностям цивілізації вдалося відрізнити світ диктаторських цінностей євразійства від загальнолюдських цінностей Європи.

Події, які пережив український народ у 2013-2014 роках, ще раз довели, що «проголошена у 1991 році незалежність держави потребує постійного захисту, глибокого розуміння та оцінки того, що відбувається навколо нас. Тому на уроках, присвячених сьогодні, особливу увагу слід приділити ролі учасників бойових дій на Сході України та волонтерам» [12, с.5].

Кожен учитель історії повинен доступно донести поняття «патріотизм», «нація» і добитися їх розуміння учнями. Слід підкреслити, що патріотизм нині проявляється не лише у прямій боротьбі на Сході із зовнішнім ворогом, не лише в кризових ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя людини.

Уроки історії виховують громадянську свідомість, гідність і честь у гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утверджуючи ідеали гуманізму, демократії, добра і справедливості. Вчитель має домогтися «усвідомлення учнями спільності інтересів всіх етнічних груп української нації у розвитку України, розвитку міжнаціональної толерантності, потреби духовної, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної та більше» [13, с.50].

Варто показати інші способи досягнення вихованості в учнів вище описаного патріотизму, а саме ролі музейної педагогіки. Музейна педагогіка дуже корисна для навчально-виховного процесу, оскільки не тільки допомагає учням більше дізнатися про важливі історичні події, а й сприяє розвитку їх самосвідомості. Музейна педагогіка створює умови для впливу на учнівську особистість через почуття, знання, отримані від батьків, старших членів сім'ї, щоб, таким чином, наблизити учнів до знання історії власного роду. Це стало основою для розуміння патріотичних мотивів, гордості за історію родини, міста, країни.

Одним із яскравих явищ героїзму була козацька епоха, яку треба вміти не лише аналізувати, але й осмислювати. В освітній процес з історії мають реалізовуватися форми і методи виховної роботи, що лежать в основі так званої козацької педагогіки. «Щоб ліквідувати розрив у міжпоколінній духовній спадкоємності з інноваційно збагаченою, навченою наступністю, необхідно створити умови для безпосередньої практичної участі школярів у відродження державницьких традицій козацтва. Основною метою школи та громадськості має бути піднесення інтелектуального виховання на засадах козацької педагогіки, що є невід'ємною складовою української етнопедагогіки» [10, с.19].

Отже, завдання патріотичного виховання учнів має реалізовуватися комплексно, забезпечуючи формування єдності думок, почуттів і вчинків. Необхідно поєднувати розвиток знань про соціальні події та явища, патріотичну діяльність і поведінку, позитивне емоційне ставлення до них з практичними заняттями та навчанням дітей доступній діяльності та громадській діяльності. Виховання патріотичних почуттів досягає бажаних результатів лише тоді, коли

воно відбувається в загально-педагогічному процесі, підтримується, закріплюється і поглиблюється в різноманітних видах діяльності в залежності від вікової категорії учнів: образотворчій, ігровій, трудовій, пов'язаних зі святами, здійсненні суспільно корисної діяльності.

Оскільки важливим напрямом сучасної шкільної освіти є формування розвиненої особистості, громадянина і патріота своєї країни, то й уроки з історії та позакласні заходи мають бути пройняті відповідними почуттями патріотизму. Уроки історії дають можливість повноцінно реалізувати принципи національно-патріотичного виховання та сформувати в учнів необхідні принципи та пріоритети, які становлять основу для подальшого формування загальнолюдських цінностей, моральних цінностей, гідності, справедливості, громадянської та національної самосвідомості, толерантності та дають можливість створити покоління справжніх патріотів, які мають спільні інтереси у розвитку України та спрямовують свою діяльність на розвиток, захист і збереження цілісності, свободи та незалежності своєї країни.

РОЗДІЛ 2

ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Компетентність у перекладі з латинської означає низку питань, у яких людина добре обізнана та володіє ключовими аспектами. Тобто, компетентний – це той, хто володіє відповідними знаннями і вміннями робити достовірні висновки з проблеми. «Компетентність – сукупність особистісних якостей учня (ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок), що впливають із досвіду діяльності у конкретній соціально та особистісно значущій сфері» [11, с.66].

Суть компетенційного методу полягає в тому, щоб спрямувати процес навчання до набуття важливих компетенцій, тобто загальної здатності особистості завершити діяльність, яка базується на знаннях, досвіді та цінностях, набутих під час навчання, та, водночас, є показником успішності.

Виходячи з вище сказаного, зауважимо, що при вивченні будь-якої навчальної дисципліни, водночас й історії, має бути сформована низка предметних компетентностей. Тому, відмітимо, що предметно-історична компетентність пов'язана зі здатністю відтворювати різні сторони історичної дійсності як об'єкт дисциплінарного дослідження.

Навчальна програма з історії відображає основні компетенції, які мають бути сформовані та добре розвинуті в учнів, які базуються насамперед на знаннях, навичках, вміннях, цінностях та досвіді, які учні набувають у процесі навчання. Так, «до основних загальноосвітніх умінь і навичок з історії визначаються розумові та мовленнєві (усні та письмові), а до предметно-історичних умінь і навичок належать: хронологічні, картографічні та спеціальні» [12, с.41].

«Застосування компетентнісного підходу в системі освіти обумовлено такими факторами: перехід до інформаційного суспільства, де базовою одиницею є не лише інформація, а й здатність оперувати нею, використовувати її для власного розвитку; запровадження більш високих стандартів як в освіті, так і у

всіх інших сферах життя; відкриття кордонів між країнами та інтеграція освітніх систем у світовий освітній простір» [13, с.20].

В умовах сучасних міграцій не лише в країні, а й у регіонах, виникає «необхідність швидкої адаптації до навчання та роботи, що спонукає суспільство до необхідних змін; потреба в нових елементах знань, необхідних для успішного життя в суспільстві. Набуття важливих компетенцій може дати людині можливість орієнтуватися в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, стрімкому розвитку ринку праці, безперервної освіти» [14, с.382].

Актуальність впровадження компетентнісного підходу в освітню практику в Україні зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. До зовнішніх чинників можна віднести, насамперед, швидкий соціальний, технологічний та політичний розвиток у світі, який вимагає від випускників українських шкіл певних якостей та навичок (гнучкі, мобільні, здатні презентувати себе на ринку праці; використовувати знання при вирішенні будь-яких життєвих проблем, приймати та відповідати за нестандартні рішення, мати, безумовно, культуру спілкування, вміти працювати в команді та комунікувати, вміти виходити з будь-якої конфліктної ситуації, вміти отримувати, аналізувати та використовувати інформацію для розвитку особистості і самовдосконалення, і мати можливість вибирати з багатьох варіантів, які пропонує сучасне життя);

По-друге, «входження України до Болонського процесу. Болонська угода передбачала розробку та прийняття загальноєвропейських стандартів кваліфікації, які базуються на компетентнісному підході, згідно з яким учні повинні отримати ключові компетенції як для успішної роботи, так і для подальшої вищої освіти» [34, с.100].

По-третє, загальна комп'ютеризація. Людині потрібні навички критичного мислення, щоб розумно використовувати матеріал та контролювати інформаційний потік. «Компетентнісному підходу притаманна криза парадигми освітніх знань через зміну феномена знання та його відношення до соціальної практики (моделі навчання орієнтуються лише на набуття знань і не враховують діяльність, цінності, емоційні аспекти навчання). Також втрачає актуальність

потреба в перевантаженій пам'яті (затребуваним є спеціаліст, який не очікує інструкцій, а вступає в життя із сформованим творчим досвідом) [15, с.7].

Розкриття сутності проблеми, слід починати з визначення поняття «компетентнісний підхід». Серед визначень, які використовуються різними вченими, варто відзначити наступне. Провідні українські дослідники відзначають, що особливість навчання на основі компетентності полягає в тому, що «навчання зосереджується на результатах, а не на вхідних; враховується вміння виконувати практичні завдання, але й знання; навчання у виробничих умовах (принаймні частина навчання проходить на робочому місці у виробничих умовах)» [15, с.9].

Визначення компетентнісного підходу можна знайти в законодавстві України. Тому, у відповідному Наказі Міністерства освіти і науки України зазначено, що компетентнісний підхід включає «визначення та формування компетенцій учнів, які дають змогу особистості ефективно брати участь у багатьох сферах життя суспільства та сприяють соціальному розвитку та особистісному успіху. Ключові компетенції – це основний набір найзагальніших понять, які мають бути деталізовані в комплексі знань, умінь, навичок, цінностей і установок у галузі науки та життя... адже компетенції є невід'ємною частиною особистості...» [7, с.12].

Таким чином, компетентнісний підхід в шкільній освіті включає в себе зосередження на результатах навчання впродовж життя, які перевіряються на практиці; вміння розв'язувати завдання, покладені перед собою; а також конкурентоспроможність у професійній сфері. Узагальнюючи всі наведені аспекти, можна сформулювати визначення поняття компетентнісного підходу в освіті. «Компетентнісний підхід в освіті є провідною педагогічною категорією, що забезпечує ефективне створення специфічних педагогічних умов у навчально-виховному процесі, що забезпечують формування навичок розв'язування професійних завдань на основі набутих знань, умінь і навичок» [15, с.13].

Компетентнісний підхід – це орієнтація навчального процесу на формування ключових та предметних компетентностей особистості. Результатом цього процесу, на думку О. І. Пометун, «стане розвиток компетенцій людини, які

є сукупністю ключових компетентностей, невід’ємною ознакою особистості. Цю рису слід формувати в процесі навчання, щоб об’єднати знання, навички, ставлення, досвід і моделі поведінки особистості» [9, с.33].

Систему компетентностей в освіті згідно О. Пометун (див. додаток А).

Слід зазначити, що єдиного узгодженого визначення та переліку ключових компетенцій не існує. «Оскільки компетенції є, перш за все, необхідною для суспільства підготовкою своїх громадян, такий перелік значною мірою визначається узгодженою позицією суспільства в тій чи іншій країні, регіоні» [10, с.5]..

Проблема визначення ключових компетенцій особливо актуальна для зарубіжних дослідників. У робочій програмі Європейської комісії «Ключові компетенції для навчання впродовж життя. Європейська довідкова система «визначає вісім груп ключових компетенцій, кожна з яких має визначення та перелік відповідних знань, навичок та цінностей. Отже, «до переліку груп (або категорій) укладачів ключових компетенцій входять: спілкування рідною мовою, спілкування іноземною мовою, математичні компетентності та базові науково-технічні компетенції, цифрові компетентності, навички навчання, міжособистісні, міжкультурні та соціальні компетентності, громадянські компетенції, підприємництво, культурне самовираження» [10, с.5].

У сфері компетентнісного підходу вітчизняні дослідники виділяють такі ключові компетенції: інформаційну, соціально-психологічну, громадянську, комунікативну, методологічну, життєву, професійну, психологічну (рефлексивну). Загальновизнані сучасними українськими педагогами інтерпретації глосаріїв та окремих концептуальних положень компетентнісного підходу розкриті дослідницею О. Пометун.

Серед них такі, що стосуються поняття «ключові компетенції», а саме:

– «ключова компетентність – це об’єктивна категорія, що охоплює соціально визнаний набір певних рівнів знань, умінь, ставлення, стосунків тощо, які можна застосувати до широкого кола видів діяльності людини;

– ключові компетентності – це загальна характеристика якості дисциплінарної підготовки, пов’язана з їх умінням цілеспрямовано застосовувати набір знань, умінь та навичок до конкретних міждисциплінарних питань» [8, с.102]..

Основні ознаки життєвих (ключових) компетентностей (див. додаток Б).

На основі обговорень, організованих у рамках проекту «Освітня політика та освіта «рівний - рівному», було визначено сім ключових компетенцій у різних областях:

1. *Навчальна.* Структура цієї навчальної здібності передбачає, що учень:

- а) визначає мету занять або приймає учителеву;
- б) проявляє інтерес до науки, докладає сильних зусиль;
- в) організовувати свою роботу з метою досягнення результатів;
- г) відбирає або знаходить необхідні знання, шляхи вирішення проблеми;
- д) виконує в наперед визначеній послідовності розумову або практичну діяльність, прийоми, операції, які будуть реалізовуватися в певному порядку;
- е) усвідомлює свою діяльність і постійно прагне її покращити, тобто самовдосконалитися;
- є) вміння себе контролювати та самооцінювати [16, с.55].

2. *Соціальна.* Вона передбачає такі здатності:

а) «аналізувати механізми роботи соціальних інститутів, визначати своє місце в них та проектувати стратегічні чинники життя відповідно до соціальних норм і правил українського суспільства та інших суспільств, враховуючи інтереси та потреби різних соціальних груп, індивідів;

б) продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в команді, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими» [16, с.139];

в) «застосовувати трансформаційні прийоми та конструктивно вирішувати конфлікти, будувати консенсус, брати відповідальність за прийняття рішень та його виконання;

г) спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти та реалізовувати соціальні проекти та стратегії індивідуальних і колективних дій;

е) визначати мету спілкування, застосовувати ефективні комунікаційні стратегії відповідно до ситуації та вміти коригувати емоції для спілкування з іншими» [17, с.140].

3. *Культурна*. Ця компетентність дає нам розуміння особистісної та соціальної культури, насамперед показує шлях реалізації культури міжособистісних стосунків, знання інформації про національну та світову культурну спадщину:

а) «аналізувати та оцінювати найважливіші досягнення вітчизняної, європейської та світової науки і культури, орієнтуючись у культурно-духовному середовищі сучасного українського суспільства;

б) застосування засобів і прийомів міжкультурної взаємодії;

в) розуміти рідну та іноземну мови, застосовувати мовні навички та норми відповідної мови та культури та інтерактивно використовувати рідні та іноземні мови, символи та тексти» [18, с.49];

г) «застосовувати методи самоосвіти, орієнтуючись на особистісні, національні та загальнолюдські системи цінностей, для розробки та впровадження стратегій і моделей поведінки та занять;

д) опанувати толерантні зразки поведінки та стратегії конструктивної діяльності в контексті культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між сім'ями, різноманітням світу та людською цивілізацією» [18, с.50].

Більш широка інтерпретація терміну «культурної компетентності» є актуальною в сучасний період. Вона спрямована на розуміння того, що у багатьох економічно розвинутих країнах до основних завдань, які ставлять перед собою міжнародні проекти, відноситься концепція культурної компетентності, яка має включати:

а) розвивати навички та знання для продуктивної роботи, що є важливим в умовах конкурентоспроможної глобальної економіки;

б) сприяти еволюції творчості та інноваційного мислення;

- в) підвищення рівня активної участі в навчанні, що дає нам певні знання;
- г) створити суспільство, в якому, безумовне, кожен бере участь у суспільному житті і, при цьому, вносить певну лепту в його розвиток;
- д) підвищення рівня викладання навчальних дисциплін;
- е) сприяти створенню суспільств знань;
- є) сприяти розумінню всіма громадянами, в тому числі й учнівською молоддю, важливості навчання впродовж усього життя у всіх його вимірах;
- ж) створення бази даних про певні аспекти, які будуть сприяти навчанню впродовж життя для всіх громадян;
- з) розробка та впровадження стратегій, які б допомогли реалізувати освітню політику, навчання молоді, та сприяти соціальному залученню до інформатизації.

4. *Підприємницька*. Вона пояснює нам шляхи реалізації можливостей:

- а) «співвіднесення власних інтересів та економічних потреб з наявними матеріалами, працею, природними та екологічними ресурсами, інтересами та потребами інших людей і суспільства, використання технологій моніторингу ресурсів та підтримки сталого розвитку;
- б) організувати власну службову та підприємницьку діяльність, а також роботу колективу, керуючись нормами та етикою трудових відносин;
- в) аналізувати та оцінювати власні професійні можливості та навички та співвідносити їх із потребами ринку праці» [18, с.40];
- г) «розробляти, реалізовувати та оцінювати бізнес-плани та особисті бізнес-проекти, розробляти прості операційні моделі та приймати економічно та екологічно обґрунтовані рішення в динамічному світі;
- д) представляти та поширювати інформацію про результати/продукти власного бізнесу та діяльності команди» [18, с.50].

5. *Громадянська*. Це досить важлива компетентність, яка передбачає такі здатності:

- а) знати проблеми сучасного суспільно-політичного життя в Україні, з якими можна, безумовно, ознайомитися на уроках історії, знати процедури участі

в діяльності політичних інститутів демократичної держави та органів місцевого самоврядування, з чим знайомимось на уроках суспільствознавчих дисциплін;

б) використовувати знання і вміння для захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, а також вказати на важливість виконання громадянських обов'язків у межах територіальної громади та всієї держави;

в) використовувати власний досвід при взаємодії з органами державної влади на благо себе та громадянського суспільства;

г) використовувати власні знання для задоволення особистих інтересів особи та захищати права людини та громадянина;

д) «робити усвідомлений вибір та використовувати демократичні технології індивідуального та колективного прийняття рішень з урахуванням інтересів і потреб громадян, представників конкретної громади, суспільства та держави» [17, с.50].

6. *Здоров'язберігаюча.* Під поняттям здоров'язбережувальних компетенцій слід розуміти індивідуальні характеристики, знати особливості учня, спрямовані на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – свого та інших.

7. *Інформаційно-комунікаційна.* «Компетенції у сфері інформаційно-комунікаційних технологій включають вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти інформацією та обробляти її відповідно до потреб ринку праці. Вони пов'язані з характеристиками технічно та технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної діяльності в сучасному високотехнологічному інформаційному суспільстві, охоплюючи основні складові інформаційної культури учнів, базовані на раціональному співіснуванні з техносферою, відповідно до їхнього професійного самовизначення з урахуванням індивідуальних можливостей» [19, с.30].

Компетентності з ІКТ передбачають здатності:

а) застосування інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі та повсякденному житті;

б) розумне використання інформаційних технологій та комп'ютерних засобів для вирішення проблем, пов'язаних з обробкою, пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням та передачею інформації, що є важливим в сучасному світі;

в) будувати інформаційні моделі та вивчати їх за допомогою засобів ІКТ;

г) вміти давати оцінку процесу технічної діяльності та аналізувати досягнуті результати.

8. *Мовна.* «Ця здатність відноситься до здатності реально використовувати мову (виражати свої думки, побажання, наміри, думки тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні засоби (невербальну знакову систему) та інтонаційні засоби виразності мовлення. Таким чином, можна сказати, що мовна компетенція характеризує володіння чи неволодіння нормами «мовних жанрів» (термін М. М. Бахтіна)» [14, с.10].

Отож, поняття «ключова компетентність» – це об'єктивна категорія, яка фіксує певний рівень знань, умінь, навичок, які можна застосувати до будь-якої сфери діяльності. Кожна з наведених вище компетенцій передбачає засвоєння не окремих, які є не пов'язані між собою елементи знань і навичок, а оволодіння комплексною програмою, в якій кожна обрана область засвоєння є набором відповідного навчального компонента.

Тому «компетентнісний підхід в освіті має на меті формування та розвиток базових (ключових) особистісних компетентностей. Результатом такого процесу буде формування у людини загальних здібностей, що зробить її компетентною чи некомпетентною в певних питаннях чи сферах діяльності» [46, с. 66].

Під педагогікою історичної компетентності розуміють спрямованість навчально-виховного процесу на формування історичних компетентностей дітей, що є її комплексною особливістю і без якої не може відбуватися навчальний процес. О. Пометун вважає, що «такі характеристики мають формуватися в процесі навчання, включаючи знання, навички, установки, переживання та особистості в поведінкових моделях. Зауважимо, що компетентнісний підхід у навчанні пов'язаний з особистісно-орієнтованим та діяльнісним підходами до

навчання, оскільки він стосується особистості учня і може бути реалізований та перевірений під час конкретною людиною певного комплексу дій» [20, с. 15].

Багато вчених трактують предметну чи галузеву компетентність учня як особистісну, комплексну рису, що «включає пізнавальні особливості (знання, ідеї, методи пізнавальної діяльності), мотиваційні та ціннісні (мотиви, інтереси, орієнтації, пов'язані з пізнавальною діяльністю та самостійним застосуванням відповідні знання та вміння), процесуально-функціональні чи оперативно-технологічні (складні вміння, пов'язані з пошуком інформації, застосуванням знань у певній ситуації, прийняттям рішень та обґрунтуванням рішень, оцінкою та самооцінкою дій тощо)» [20, с. 20].

Система предметних здібностей, що формується при викладанні кожного предмета, кожної навчальної дисципліни, є ті, що відповідають конкретній ситуації його змісту. «Предметна компетентність з історії – це здатність учня самостійно розуміти українську історію та культуру в контексті всесвітньо-історичних процесів, а також адекватно оцінювати суспільний і моральний досвід минулих поколінь. Це має сприяти формуванню (розвитку, розкриттю потенціалу) студентів як громадян України, соціально адаптованих і відповідальних, шляхом набуття цих дисциплінарних компетенцій» [20, с. 24].

До складників історичної компетентності належать: хронологічна, просторова, інформаційно-мовленнєва, логічна, аксіологічна компетентності (див. додаток В).

Хронологічна компетенція охоплює здатність учнів орієнтуватися в історичному часі, оскільки історія розвивається з часом як безперервний процес.

Критеріями розвитку цієї компетентності є такі складні вміння учнів:

- враховувати суспільні явища в розвитку та в конкретно-історичних умовах даного часу;
- «співвідносити історичні події, явища з періодами (епохами), керуючись науковою періодизацією історії;
- використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу» [21, с. 105].

Просторова компетенція передбачає здатність учнів орієнтуватися в історичному просторі, тобто знати територіальний вимір кожного процесу, оскільки всі історичні події та явища існують лише в конкретному просторі. Критеріями розвитку просторових компетенцій є такі комплексні вміння учнів:

- співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з територіальним питанням країн і природними умовами;
- «за допомогою карти пояснювати причини та наслідки історичних подій, процеси вітчизняної та всесвітньої історії, основні тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними та екологічними факторами;
- характеризувати історичний процес та його регіональні особливості на основі карти» [22, с. 14].

Інформаційно-мовленнєва компетенція передбачає вміння ефективно та грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації та будувати вербальні висловлювання по ходу історичних фактів, історичних постатей та теоріях історії. Критеріями розвитку цієї компетентності є такі складні вміння учнів:

- самостійно тлумачити інформаційний потенціал історичних матеріалів і відображати в них історичні факти, явища та події;
- критично аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні дані, виявляти упереджену, контроверсійну інформацію та пояснювати її суть цієї упередженості;
- виявляти різні точки зору, визнавати й сприймати таку різноманітність;
- для самостійного пошуку інформації користуватися довідниками, інтернетом тощо;
- усно реконструювати минулі образів як описів за допомогою зображень (малюнків, аналізів), розповідей (метафор, конспектів, сюжетів), образних ознак;

– систематизувати історичну інформацію, використовуючи системно-структурний метод, шляхом складання таблиць (хронологічних, одночасних, конкретних, порівняльних тощо), сценаріїв, різних типів планів (простих, детальних, схематичних тощо).

– «викладати історичні поняття, доведення, міркування, узагальнення, щоб представити історичні поняття, зв'язки та історичні тенденції» [23, с. 106].

Логічна компетенція передбачає вміння визначати та використовувати учнями теоретичні поняття, положення, тобто глосарій, для аналізу та пояснення історичних фактів, явищ, процесів. Критеріями розвитку логічної компетентності є такі уміння учня:

– визначати історичний глосарій та застосовувати його для пояснення історичних явищ і процесів;

– аналізувати, синтезувати та узагальнювати велику кількість фактів, простежувати зв'язки та тенденції історичних процесів;

– визначати причину, характер, наслідки та значення історичних явищ і подій, зв'язки між ними;

– визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішню мотивацію та зовнішні чинники історичних постатей.

Аксіологічна компетенція дає учням можливість формулювати оцінки при вивченні історичних рухів і подій. Критеріями її розвитку є такі вміння учнів:

– порівнювати та оцінювати факти та діяльність історичних діячів з точки зору їх внеску в поширення національних цінностей, визначати їх позиції щодо суперечливих та нестійких історичних питань;

– «визначати інтереси, потреби, конфлікти позицій соціальних груп та окремих осіб та їх роль в історичному процесі історичних тенденцій та напрямків;

– оцінювати різні версії та погляди на минулі історичні події, визнаючи, що деякі джерела можуть бути упередженими» [24, с. 30].

Якщо порівняти зміст і вимоги ключових, галузевих та предметних компетентностей (компетенцій), то зрозуміло, що таке бачення і розуміння може

забезпечити системний підхід до формування життєвих навичок учнів, які є результатом міжпредметної якісної освіти. По-друге, предметні компетенції (а саме їх сукупність) відображають специфіку змісту та пізнавального підходу відповідної науки, у нашому випадку – історії. По-третє, наведені формулювання створюють об'єктивну основу для визначення чіткої та ясної позиції вчителів у побудові навчального процесу та оцінці результатів.

Отже, сучасний компетентнісний підхід до навчання, орієнтація навчання на результат вимагає руйнування певних стереотипів у плануванні уроків, організації пізнавальної діяльності учнів, оцінці досягнень учнів та інших аспектах побудови адекватної моделі навчання. Усе це потребує нової практики викладання, ґрунтовної теоретичної опрацювання та нових критеріїв розробки засобів навчання, особливо методичних посібників та рекомендацій для вчителів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ТЕМ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10 КЛАСІ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

Національно-патріотичне виховання учнів на уроках історії варто розпочинати з 5 класу, вивчаючи пропедевтичний курс. Цьому сприяють багато тем з історичного минулого нашого народу. Але, на нашу думку, доцільно звернути увагу на практичну діяльність, пов'язану з краєзнавчим матеріалом. Зокрема, які назви в моєму рідному місті (селі) нагадують про минуле; про що і про кого розповідає історія Батьківщини тощо.

Національно-патріотичне виховання на уроках історії України є привабливим і тим, що учні набувають безцінного досвіду при вивченні історичних подій, що відбулися в минулому, але мають відношення до сучасних процесів у суспільстві, що забезпечує чітку громадянську позицію та переконання. На прикладах життя, діяльності та боротьби за статус видатних представників української нації – Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, В. Винниченка, М. Міхновського, М. Грушевського та багатьох інших це демонструє національну гідність народу, прагнення до власної держави.

Адже саме на уроках історії України учні оцінюють об'єктивну оцінку ролі українського війська в історії України, «відстоюють ідеали свободи та державності України та її громадян з часів княжої доби, гетьманського козацтва, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності; формування моральної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів та незалежності держави, підвищення її престижу тощо»[11, с. 15].

У ХХ столітті історія України фактично не вивчалася, література була радянською і підлягала жорсткій цензурі, тому не можна було обговорювати

історію окремих українців. Тому «патріотичне виховання» було спрямоване на формування «слухняного раба соціалістичного режиму», а не на розвиток громадянина з високими моральними цінностями та повагою до свого народу, традицій та історії своєї країни. І завдяки поколінню українців вони побачили не патріотичних героїв української нації, які відстоювали її свободу та незалежність, а злочинців, зрадників і гвалтівників режиму.

Вчителі повинні «відкривати учням реальний світ, акцентувати увагу на подіях без суб'єктивізму та забезпечити, щоб учні виробили власні думки та ставлення до історичних подій та особистостей. Саме самостійний підхід до формулювання висновків і суджень сприяє формуванню в учнів необхідного ставлення до тих чи інших подій і як результат поваги, співпереживання чи гордості за свою країну, які вже є проявами патріотизму» [52, с. 98]. Учні готують доповіді, реферати, статті та презентації про видатних борців за українську державність, зокрема мешканців Сумщини – М. Василенка, М. Ковенко, П. Зайцева, С. Тимошенко та інших. Під час засвоєння матеріалу учні обговорюють і ставлять запитання [25, с. 98].

Це означає, що їхні душі й серця захоплюються фактами боротьби за українську державність, сповнені гордості за героїв цієї боротьби; вони пишаються історичним минулим і героїчним сьогоденням українського народу.

Таким чином, «уроки історії виховують громадянську свідомість, гідність і честь у гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утверджують ідеали гуманізму, демократизму, добра і справедливості, принципи національної орієнтації, соціальної покірності, забезпечують гуманізацію суспільства. навчально-виховний процес та умови здійснення самодіяльності та саморегуляції серед учнів» [25, с. 105]. З огляду на вищесказане, уроки історії є особливо корисними для реалізації цих принципів, оскільки є багато тем, які можуть бути зразковими та показовими для учнів.

Особливо гостро й емоційно обговорюються теми повстанських та революційних дій українського народу. Вони, безсумнівно, захоплюючі, емоційні і впливають на формування ціннісної орієнтації. Урок на одну з таких тем дає

можливість показати негнучкість української нації, виховувати повагу до нації, продемонструвати боротьбу героїв-патріотів, ознайомити учнів з кращими представниками української нації та вибрати приклад для наслідування, розкрити сутність людської гідності, жертвовності, рішучості любити Батьківщину. Для прикладу можна навести теми, які можуть бути використані для формування національно-патріотичної спрямованості учнів. Але прив'язуватися до них не варто, адже кожна тема з історії має виховний аспект, зміст патріотичного характеру і завдання вчителя – підкреслити його під час навчально-виховного процесу на уроці.

Г. Ващенко вказував, що «історія є одним із найдієвіших засобів виховання в учнів перевічених часом національних ідеалів та відповідної психології народу. Це досяжно, якщо навчальний процес на уроках історії відбуватиметься в нерозривному поєднанні виховної, розвивальної та виховної цілей» [3, с. 92].

Виховання національного патріотизму на уроці історії сприяє творчому розвитку особистості, формуванню ціннісних і спонукальних, морально-вольових якостей, світогляду, національних ідей, поваги до інших та ряду інших якостей. Це має бути запроваджено в курсах історії України, незалежно від класу, в якому відбувається навчання. Процес виховання національного патріотизму на уроці історії включає розбір важких питань, формування ставлення до конкретних подій, відстоювання конкретних точок зору та позицій. Вчителі повинні вибрати методи, інструменти, формати та прийоми для постановки питань.

Завдання вчителя — якнайефективніше використати творчість і самостійність учнів. «Інтерактивні форми роботи, такі як інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, прес-конференції, круглі столи, тематичні діалоги, ділові ігри тощо, не лише збагачують емоції класу, а й дозволяють учням стати самостійними. Вони також виражають творчу активність, формують чітку громадську позицію та забезпечують інклюзивне самовираження» [27, с. 145].

Учителі історії повинні використовувати у своїй роботі різноманітні освітні прийоми та методичні елементи: «прийоми критики, рефлексивні прийоми, проблемне навчання, пошукові методи, диференційоване багаторівневе навчання,

інтерактивні методи навчання. Завжди пропонують письмові роботи у вигляді рефератів, рефератів, створюю проблемні ситуації, проводжу нестандартні курси, розвиваю комунікативні навички курси – судові зали, курси – конференції тощо» [3, с. 11]. Підходить для відпрацювання творчих робіт учнів, захисту презентацій.

Давайте розглянемо це на прикладі уроку-диспут на тему «Холодна війна», яка традиційно починається з мотивації, після чого слід оголосити вступ до теми та очікувані результати. Наступний етап, третій етап курсу, передбачає надання необхідної інформації за допомогою мультимедійних презентацій для економії часу та ілюстрації матеріалу. Також учні з цікавістю спостерігали за першими моделями ядерної зброї 1940-х років, першими атомними підводними човнами, стратегічними бомбардувальниками 1950-х років тощо.

Четвертий етап – інтерактивні вправи – центральна частина уроку, яка полягає у виконанні завдання, в якому вчитель виступає як організатор, помічник, намагаючись надати учасникам максимальні можливості для самостійної роботи та навчання у співпраці один з одним. Учні задається проблемне запитання: «Хто винен у розв'язанні «Холодної війни»? Група ділиться на дві підгрупи, кожна з яких має довести та зафіксувати докази вини. Робота виконана у вигляді таблички. Потім учні роблять власні висновки і також записують їх у зошит. Під час рефлексії учні висловлюють свою думку методом «Мікрофон».

Як бачимо, «урок досить насичений різними завданням, мета яких: формувати як ключові, так і предметні компетентності. Так під час розгляду регіональних військових конфліктів холодної війни, користуючись картою, учні пояснюють причини і наслідки конфліктів на Близькому сході, перебіг подій корейської війни 1950 - 1953 рр тощо (хронологічна та просторова компетентність)[12].

Проблемне запитання «Хто винен у розв'язанні «Холодної війни»?», спонукає учнів до аналізу, систематизації та узагальненню значних обсягів фактів, **формує чиліогічну компетентність**. Під час рефлексії, використовуючи «Метод мікрофон», учні будують усні висловлення, застосовуючи пояснення, доведення, міркування, узагальнюючи історичні події. *(Мовленнєва*

компетентність); складаючи підсумкову таблицю, учнімають систематизувати історичну інформацію, використовуючи різні історичні джерела. (*інформаційна компетентність*)

Наголошуємо, що навчання історії означає формування творчого та критичного мислення учнів, зосередженість на набутті досвіду самостійної роботи, що яскраво простежується у використанні під час уроків історичних документів, науково-популярних текстів та журналів. Для цього підбираються матеріали з різними точками зору на одну проблему і під час роботи з документами спрямовую діяльність учнів на формування точки зору та аргументацію поглядів. Досягненню цих цілей сприяє також робота з фільмами та уривками з мультимедійних підручників.

Так прививчenni теми «Голодомор 1932–1933 рр», пропонуємо розглянути дві точки зору:

- голод був спланований Й. Сталіним задалегідь, щоб винищити українське селянство, у якому вбачалася опора націоналізму та приватновласницької психології;
- чи бездумна політика добування коштів на індустріалізацію, коли доля селянства не бралася до уваги призвела до голоду.

«Формулювання подібних завдань, а саме «оцініть», «висловіть своє ставлення, думку», «поясніть, як розумієте», «запропонуйте коментар до події, факту, явища», «поясніть, що є тут найціннішим і найважливішим саме для вас», «запропонуйте свій варіант розвитку подій», допомагає учням у формуванні аксіологічної компетентності, що передбачає вміння учнів формулювати оцінки і версії історичного руху й розвитку» [28, с. 36].

Для того, щоб учень став суб'єктом навчання, навчальний процес набуває для нього особистісного значення, перетворюючи його особисті знання та досвід, уміння та навички на компетентність, *можна визначити наступні вимоги до компетентно-орієнтованого уроку історії:*

- освітні цілі кожного уроку мають бути сформульовані відповідно до вимог навчального плану загальної освіти учнів у сфері предметних компетентностей, тобто освітні цілі спрямовані на формування предметних

компетентностей;

- підкреслити результативність учнів на уроці, а не вчителя («Після цього уроку учні зможуть»);

- чітко відображати очікуваний на уроці рівень навчальних досягнень (обсяг і рівень засвоєння, розвиток умінь, цінностей);

- на уроках слід систематично використовувати прийоми, спрямовані на розуміння учнями компетентнісних компонентів цілей навчання, виділення очікуваних результатів уроку («На цьому уроці ви дізнаєтесь...») та досягнутих результатів («Сьогодні на уроці я дізнався . . .»);

- на кожному уроці має бути використана система вправ, що розвивають предметні компетентності відповідно до навчальної мети;

- мету (очікувані результати) слід сформулювати за допомогою відповідних дієслів (пояснити, визначити, порівняти, аргументувати, дати власну оцінку тощо).

Тому одним із найважливіших завдань, що стоїть перед учителем історії, є формування соціально активної творчої особистості в процесі шкільної та позакласної роботи, що неможливе без компетентнісного підходу до навчання.

Плануючи роботу з учнями 10 класів, вчителі орієнтуються на розвиток логічного мислення, їх умінь і навичок самостійної роботи в старшокласників. Програма навчання – шкільні лекції, семінари, конференції, диспути, семінари, міждисциплінарні курси – мають бути пріоритетними в навчальному процесі.

Безсумнівно, доцільним вважається проведення старшокласницьких конференцій на найважливіші за суспільно-політичною значимістю та кількістю навчального матеріалу теми, наприклад, тема в 10 класі: «Українська революція і боротьба за збереження державної незалежності України 1917-1920 рр.». Епіграфом до цієї конференції можуть стати слова із пісні «За Україну» (Слова-М. Вороного. Мелодія – Ф.Ярославенка). За Україну, за її долю, За честь і волю, за народ!

Орієнтовні питання цієї конференції (див. додаток Г).

У 10 класі буде цікаво провести учнівську конференцію на тему: «Україна в роки Другої Світової війни». Питання для обговорення старшокласниками (див. додаток Д).

Вивчаючи історію України, важливо формувати у старшокласників національні, міжнародні та загальнолюдські цінності. Для цього необхідно звернутися до історичних понять і термінології: крах тоталітаризму і перемога демократії, тенденція посилення європейської інтеграції, еволюційне просування демократичних країн до соціально-орієнтованого громадянського суспільства. У поєднанні з історичною концепцією «українська державність» все це дає можливість старшокласникам виробити цивілізований погляд на історію та суспільство, який можна визначити за такою оцінкою: «Я- громадянин України, Я- громадянин Європи, Я- громадянин Світу».

При викладанні історії України слід звернути увагу на вивчення основних понять та ідей курсу, які є провідними в усіх класах і акумулюються в наступних положеннях:

- етапи становлення української державності;
- боротьба українського народу з іноземними загарбниками;
- антифеодальний та національно-визвольний рух в Україні;
- становлення української нації;
- видатні політичні діячі України;
- герої національно-визвольних змагань;
- внесок українського народу в скарбницю світової науки та культури;
- національні меншини в Україні;
- соціально-економічний і політичний розвиток України;
- відродження і побудова Української держави.

Узгодження історичної освіти з іншими гуманітарними дисциплінами відкриває шлях до підвищення ефективності викладання історії. Вимоги викладачів до змісту та методики суміжних дисциплін дають змогу значно розширити проблемний процес у навчальному процесі. За допомогою художніх

творів – вчителі мають можливість реконструювати історичні події, показати барви часу, узагальнити образи історичних постатей. Наприклад, при вивченні найбільшої теми з історії української революції у 10 класі: (Теми 2-3) вчитель може звернутись до твору Миколи Виговського «На українському святі свободи».

«1 квітня 1917 р. в Києві відбулося урочисте «Українське свято свободи». Майдани й вулиці столиці України були заповнені людьми: робітники, селяни, інтелігенція, військові під синьо-жовтими прапорами з усіх усюдів сходилися на площу Святої Софії, щоб звідти організовано, з піснями, пройти вулицею Фундуклеївською на Хрещатик, маніфестуючи волю всього українського народу жити в Суверенній Україні.

Очевидець цього історичного акту так описує події: *«Кожна група має свій прапор з написом. Прапори з різного матеріалу, є шовкові, оксамитові, з портретами і цілими картинами». Йшли колони війська, робітників фабрик і заводів – уперше під національними прапорами. «... Після рядів війська та робітників і інтелігенції підходить скромна валка на чолі із проф. М.Грушевським. Він тільки повернувся із заслання, де був більше двох років, єсь посивів, побілів», – зауважив автор репортажу.*

Аж нараз із гущі демонстрантів залунало: «Михайло Грушевський!» – Слава йому! Знову йдуть лави, “спиняючись тільки на короткий час, щоб проспівати “Ще не вмерла Україна”, “Заповіт”, та інші пісні”. Студенти під орудою О.Копиця – “величезна маса, що зайняла простори обох садків перед Думою – дружно і влад – проспівали “Ще не вмерла Україна”. Потім – величний “Заповіт”. Всі скидають шапки”.

Так визвольні мотиви народного славна вперше після падіння царату вільно і розлого зазвучали на вулицях столиці України, яка вставала з колін і заявляла, що все віддасть за “свою свободу”. Слова гімну полум’яніли на багатьох прапорах, на яких маяли гасла: *«Хай живе вільна Україна», “Душу, тіло ми положим за нашу свободу».*

Звернення до художньої літератури, особливо до поезії, відкриває можливість створення особливої емоційної атмосфери уроку. Практичний досвід

це підтверджує. Наприклад, при вивченні теми «Війна Радянської Росії з Українською Народною Республікою. Проголошення незалежності УНР» (10 кл.

Тема 2. Українська революція.) велике психологічне враження на учнів справляє вірш Павла Тичини «Пам'яті Тридцяти»:

Важливе значення для розкриття історії має використання архівних матеріалів і документальних джерел які викладені в підручниках, посібниках чи об'єднані та систематизовані в хрестоматійних збірниках. Це дає можливість уточнити, як подається матеріал, і наближає учнів до історичної епохи. Як правило, учні, які стикаються з логічними завданнями, займаються аналізом документів:

1. Коли були написані історичні документи?
2. Хто є автором цього документа?
3. Які історичні передумови зумовили появу цього документа?
4. Які історичні події відображені в документі?
5. Яке враження на сучасників справив цей документ?

Ефективність навчання залежить від конкретних знань, умінь і навичок, які студенти набувають під час курсу. Накреслення діаграм і таблиць дуже допомагає в цьому. Вони містять основний зміст, який є найважливішим для учнів: дати, події, факти, історичні поняття.

Використання діаграм і таблиць може мати такі форми:

а) вчителі крейдою відтворюють основний зміст історичних матеріалів у вигляді схем;

б) намалювати на папері запропонований наочний матеріал, його графічне та естетичне оформлення;

в) виводити на екран діаграми та таблиці за допомогою технологій та інтерактивних засобів навчання;

г) організувати на уроці самостійну роботу учнів над таблицями та графіками.

Схеми та таблиці можуть виконувати різноманітні функції, наприклад, узагальнювати історичний матеріал або формувати логічні думки учнів (див.

додаток Ж). Таблиці можна використовувати для вивчення складних історичних тем, таких як культура.

Під час курсу «Історія України»учні стикаються з багатьма історичними образами. Для важливої категорії звернення до історичних постатей є загадкою. Лише на курсі вітчизняної історії учні продемонструють знання історичного портрета, зокрема князів, гетьманів, лідерів національно-визвольних рухів, політиків, видатних представників соціального та культурного відродження.

Останнім часом не можна правильно користуватися лише шкільними підручниками, тому велика увага приділяється самостійній роботі, довідникам, документам та використанню історико-публіцистичних документів.

Рекомендується комплексне висвітлення історичних постатей:

1. Ознайомтеся з найважливішими біографічними даними.
2. Простежте процес формування особистості в конкретному середовищі.
3. Визначте історичні умови, які відіграли певну роль у формуванні особистих поглядів і якостей.
4. Дослідіть участь історичних постатей у суспільному житті.
5. Визначте, які інтереси соціальної групи, класу, політичної сили відображаються в історичній постаті в їх діяльності.
6. Визначте вплив окремих історичних постатей на певні сфери життя чи суспільно-політичні процеси.
7. З'ясуйте морально-психологічні якості історичних постатей.
8. Покажіть кола однодумців та соратників історичних діячів.
9. Визначте історичну роль індивідів та їх вплив на конкретні сфери життя суспільства [10, с. 95].

Методи навчання історії включають багато досвідчених і перевірених часом прийомів, які допоможуть учням відновити або збагатити свої знання з хронології. Перший – це хронологія. Учні записують дати та назви подій у хронологічній послідовності, що допомагає їм запам'ятати їх.

Під час уроку вони повинні досліджувати найменш необхідні дати, щоб факти, історичні події можна було визначити в часі на основі цих дат.

На уроці історії вчитель приділяє велику увагу всебічному розвитку української мови. До усних відповідей учнів висуваються такі вимоги:

- «зміст виступу - використання найважливіших історичних фактів, зроблення висновку та загальної оцінки цього, розкриття теми всебічно, конкретно й чітко;
- логічність – послідовне, чітке висвітлення історичного матеріалу;
- багата мова - використання історичних термінів, синонімів, образних виразів тощо. Багатство мови визначає використання історичних документів, розуміння літературних пам'яток епохи, історико-публіцистичних творів;
- емоційно-експресивний - яскраве вираження думок і почуттів, розумний підбір прикладів, точне формулювання;
- правильне вживання слів - забезпечується дотриманням норм української літературної мови, відсутність слів-паразитів, сленгу, російської мови, правильна вимова та написання історичних термінів» [5, с. 30].

Вони розкривають і розвивають здібності учнів, виховують громадянську свідомість, гідність і честь у гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердженні ідеалів гуманізму.

Отже, вивчення важливої теми було розроблено так, щоб учень не обмежувався оволодінням історією вчителя та підручником, а звертався до різноманітної додаткової літератури. Це не перевантажує учнів, тому більшість з них планує свій день так, щоб був час для вивчення іншої літератури. А такі завдання допомагають зробити читання цілеспрямованим. Весь комплекс робіт допоміг учням краще засвоїти тему.

Така організація навчання важлива для формування світогляду, сприяла розвитку в учнів почуття відповідальності за його засвоєння. По-друге, вони ознайомилися з літературою, яка є дуже важливою для всебічного розвитку молодого покоління. По-третє, вони набувають робочих навичок, вміння складати свої промови та повідомлення. Було підібрано матеріал, який сприяв формуванню національної свідомості учнів на цьому уроці.

Однією з найактуальніших є проблема виховання учнів на традиціях народної праці. Це означає подати найкращі історично накопичені приклади свідомого ставлення людей до праці та активної праці. Невичерпні багатства праці є джерелом матеріального і духовного життя. Усвідомлення учнями його важливості. При знайомстві з таким матеріалом в учнів розвивається свідомий підхід до роботи, бажання підносити трудові традиції людей. А це, в свою чергу, сприяє формуванню їхньої національної свідомості [7, с. 63].

У 10 класі вчитель пропонує учням підготувати власні реферати, репортажі, вибрати документи з газет про провідних діячів, творчість яких прославляє нашу країну. Позашкільна та позакласна робота в предметних гуртках, у школі, обладнання шкільних майстерень відкриває широке поле для участі учнів у процесі суспільно корисної праці. Організуються зустрічі з людьми різних спеціальностей. Спостерігаючи за учнями в процесі навчання і праці, поза аудиторною діяльністю, вихователь вивчає характер, інтереси та нахили їх учнів. Це дозволяє краще організувати навчальний процес і сприяє професійній орієнтації студентів.

Участь у заняттях з історії України в 10 класі на тему «Початок Української революції» визначила чітку, логічну послідовність викладу матеріалу. Учні дізнаються, що Лютнева революція в Росії дала потужний поштовх національно-визвольному руху в Україні. Центральна Рада була створена 4 березня 1917 р. і за дуже короткий час стала впливовим представницьким органом народної влади. Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського.

23 червня 1917 р. Центральна Рада прийняла I Універсальний собор, який проголосив автономію України і наголосив, що «ми створимо своє життя». Другий Універсальний собор було оголошено Центральною Радою 3 липня 1917 р. У документі зазначалося, що Центральна Рада, що складатиметься з представників різних націй, що проживають на українських землях, стане єдиним вищим органом революційної демократії України.

Для кращого запам'ятовування та розуміння матеріалу, що опрацьовується, учням задаються такі запитання:

1. Напередодні 1917 р. у містах проживало 20 % населення України. Які висновки щодо соціально-економічного розвитку українського суспільства обґрунтовують цю цифру?

2. Як пояснити появу Центральної Ради на політичній арені? Які чинники викликали швидке зростання її авторитету, популярності та сили?

3. Чому головою Центральної Ради став М. Грушевський? Далі учням пропонується поміркувати над текстом: У творі «Звідки взялася і до чого йде Україна?» М. Грушевський писав: «Українці не мають наміру одривати Україну від Росії. Коли вони мали б такий намір, вони виступили б широко й одверто з таким гаслом бо тепер за се вони б нічим і не ризикували. Коли вільно полякам жадати відновлення незалежної Польщі, то вільно й українцям, якби вони схотіли домогтися відлучення України і повернення її у те становище, в якому вона стояла перед актом 1654 р. - безправна нерушеним російським урядом. Але українці не мають наміру відділятися від Російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільному і свобідному зв'язку з нею» [8, с. 78].

- Чому Україна не наслідувала прикладу Польщі?

- Чи можна вважати помилкою обстоювання Центральною Радою курсу на автономію?

Потім учні складають порівняльну характеристику В.Винниченка і С.Петлюри як політичних діячів.

Тести

1. Хто очолював делегацію Центральної Ради, яка у травні 1917 р. вручила Тимчасовому уряду вимогу проголошення автономії України?

а) М. Грушевський;

б) В. Винниченко;

в) С. Петлюра.

2. Коли було проголошено I Універсал Центральною Радою?

а) 4 березня 1917 р.;

б) 10 червня 1917 р.;

в) 9 січня 1918 р.

3. Хто представляв Тимчасовий уряд на переговорах з Центральною Радою у червні 1917 р.?

- а) Г. Львов, І. Церетелі, М. Терещенко;
- б) І. Церетелі, О. Керенський, П. Мілюков;
- в) О. Керенський, І. Церетелі, М. Терещенко.

4. У II Універсалі Центральної Ради:

- а) самовільно проголошувалась автономія України;
- б) бралось зобов'язання не проголошувати автономного устрою України до скликання Всеросійських Установчих зборів;
- в) питання про автономію України взагалі не ставилося.

Таким чином, вивчаючи цей матеріал, в учнів розвивається почуття гордості за рідний край, за тих діячів, які боролися за автономію України. Згодом учні дізнаються, що 7 листопада 1917 р. було прийнято Третю Річ Посполиту, яка проголошує заснування Української Народної Республіки. Звісно, зусилля не були марними. Тоді 11 січня 1918 р. було прийнято Генеральну четверту, лейтмотивом якої стала теза: *«Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу»*. Учень усвідомлює себе як громадянина і патріота України, усвідомлює абсолютну цінність прав людини та свободи особистості.

Питання національно-патріотичного виховання молоді сьогодні як ніколи актуальне, адже саме від молоді залежить, якою буде наша Україна у третьому тисячолітті. Домінування учнівської освіти та формування національної свідомості, що належать як до уроків історії, так і до продуманої та спланованої позакласної роботи, має звучати поштовхом національного виховання, виходячи з глибокого розуміння ролі вчителя у формуванні майбутніх громадян України.

Учням десятого класу на уроці історії на тему «Події Другої світової війни в Україні 1941-1945 рр.» розповідають, що під час війни Україна втратила п'яту частину населення. Особливо вражає учнів, коли вони почули такі дані: понад 10 млн. жителів республіки залишилися без даху над головою; було знищено 16150 підприємств; 27910 колгоспів [15, с. 115].

Значних результатів у формуванні національної свідомості та патріотизму можна досягти завдяки продуманій системі виховання, різноманітним формам роботи на уроці та позакласній роботі. На уроці пропонуємо використовувати тести, і завдання з розкритою відповіддю (див. Додаток 3).

Виховання в учнів громадянської свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей утворює ідеали гуманізму, демократизму, доброти та справедливості. Розвивається творче мислення, формуються власні погляди та критичне ставлення до інформації.

На уроках історії їх знайомлять із досягненнями нашої країни, вчать поважати героїв, які сьогодні боролися за наше щасливе життя. Затамувавши подих, учні слухали розповіді про героїзм під час Другої світової війни. Вони часто самі обирали матеріал на певні теми. Учасників Другої світової війни часто запрошують на уроки історії. Учні уважно слухають їхні захоплюючі історії. На одному з уроків після короткої вступної бесіди до «Другої світової війни» учням продемонстрували документальний фільм про події війни.

На уроках по темі «Друга світова війна» вчитель зміцнює любов учнів до Батьківщини та волю до її захисту. Курс вітчизняної історії дає багатий матеріал для виховання в учнів почуття обов'язку перед українським народом, усім людством, почуття особистої відповідальності за те, що відбувається навколо. Висвітлюючи історичні події, учитель історії виражає своє особисте ставлення до цих подій, до слів і вчинків людей, щоб розкрити не лише політичні та ідеологічні мотиви, а й моральні вчинки [29, С. 57].

Щоб побачити, як це впливає на учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, їм було запропоновано надати письмові відповіді на запитання: «Що таке високе почуття громадянського обов'язку?». Вивчення відповідей учнів дозволяє зробити висновок, що старшокласники мають певні уявлення про громадський обов'язок і пов'язують їх з ідеалами свого життя. Проте багато школярів сприймають все, що дає батьківщина, як щось цілком звичне, не до кінця розуміючи величезні зусилля людей для цих благ. Багато студентів недостатньо обізнані з поняттям обов'язку. При підборі матеріалу оповідання для виховання у

старшокласників високого почуття громадянського обов'язку необхідно, щоб матеріал відповідав певним вимогам.

Необхідно, щоб навчальний матеріал природно впливав із основного змісту уроку. Працюючи над історичною та художньою літературою, спогадами, списками видатних історичних діячів, вчителі підбирають матеріал, який дає змогу учням дати яскраве уявлення про події минулого. При цьому слід подбати про те, щоб використана інформація допомагала: а) розкрити сутність або один із проявів громадського обов'язку; б) показати різноманітні його прояви; в) проникнути у внутрішній світ людей з високими обов'язками.

Важливою умовою при цьому постає емоційна насиченість розповіді учителя. Учитель не може бути байдужим до того, про що розповідає. І його схвильованість передається учням. Необхідно також пов'язувати виклад навчального матеріалу з життям, з діяльністю учнівського колективу [30, с. 42].

Отже, до найважливіших завдань формування національної самосвідомості та патріотизму учнів належать: глибоке і свідоме засвоєння знань, наданих українськими дисциплінами, і передусім історією України; оволодіння національними та загальнолюдськими цінностями; формування позитивної самооцінки учнів, переконання, що дана людина є неповторною, неповторною особистістю; досягнення національної самоідентифікації кожного учня, усвідомлення своєї приналежності до української нації; виховання любові до України, Батьківщини, малої Батьківщини та народу; толерантне ставлення до всіх народів, які проживають у нашій країні; формування готовності щоденно працювати задля процвітання країни, зміцнення української держави та готовності її захищати.

ВИСНОВКИ

Отримані в процесі проведеного комплексного наукового дослідження результати свідчать про досягнення мети, виконання поставлених завдань і дають підстави сформулювати такі висновки:

Визначено, що патріотизм — основа життєдіяльності держави, важливий внутрішній елемент, ресурс, який мобілізує та консолідує суспільство навколо активної громадянської позиції, готовності особистості самовіддано служити своїй Батьківщині.

Обґрунтовано, що виховання національної свідомості та патріотизму на уроці історії є складним і тривалим процесом, на його результати впливає багато факторів, таких як соціальне, політичне, економічне, сімейне, особистісне виховання. Непростий процес незалежної державності України яскраво свідчить, що якщо свідомість людей не підготовлена до радикальних змін, якщо не пробуджена національна самосвідомість, а громадянський культурний рівень має низький, то найпередовіші ідеї висять у повітрі. . Процес виховання юних громадян має бути спрямований на максимальний розвиток особистості дитини, її інтелектуальних, фізичних і духовних здібностей.

Пріоритетним напрямом цього процесу є розвиток національної ідентичності, яка складається з:

- любов до Батьківщини, до історичного та самобутнього образу свого народу;
- віра в свої духовні сили та покликання;
- готовність людей зайняти почесне місце в цивілізованому світі;
- здатність розуміти історію, культуру, мистецтво, цінності, звичаї, обряди, символи свого народу, нації, Батьківщини, володіння рідною мовою, систему дій, що випливають із любові, віри, волі та розуміння, бажання свідомо служити інтересам Батьківщини.

Досліджено, що особливу роль у вихованні національної самосвідомості відіграє школа, яка має готувати учнів до суспільного життя, формувати їхній

національний світогляд, патріотичні почуття, активну громадянську позицію. Шкільний курс історії має на меті вирішити всі ці проблеми.

Основні завдання, які стоять перед учителем історії: створення прозорої системи роботи, спрямованої на формування національної самосвідомості та патріотизму; виховання активної, незалежної особистості, свідомого громадянина України; формування національної свідомості учнів; постійно систематизувати, інтегрувати набуті знання, розкривати їхні зв'язки з національною ідеєю; формування віри як особливо важливого явища національної самосвідомості, завдяки якому знання набувають практичної енергії та реалізації; формувати уявлення, почуття господаря Батьківщини, творця власного життя, активного учасника фатальних подій в історії рідних; стимулювання учнів до постійної самостійної дослідницької діяльності з питань історії, культури та духовності корінного народу.

Учитель має бути особисто причетним до самої ідеї української державності, озброєння учнів громадянськими знаннями, формування їх національної самосвідомості та виховання патріотизму.

З точки зору власного досвіду, ми переконані, що формування національної самосвідомості та патріотизму учнів в історії України має здійснюватися шляхом дослідження:

- історії української національної ідеї, знання спроб її реалізації;
- історії розвитку української культури, історія рідного краю, історія складання української національної та державної символіки.
- історії національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність, за відновлення української державності;
- життя та діяльність історичних діячів, переважно борців за незалежність України;
- історія української державності, її етнічна територія; діяльність у сфері зовнішньої політики державних утворень на території України.

Таким чином, учитель покликаний створити умови, сприятливі для формування в учнів почуття національної гідності, патріотизму, бажання робити

корисне для людей. На уроках історії вчитель виховує в учнів любов і повагу до минулого України, почуття національної гордості, гідності вільної держави, яка у тривалій боротьбі захищає свою незалежність, почуття відповідальності за свою націю. Сьогодні українська школа повертається до національного виховання як необхідної умови формування національної ідентичності. Хочеться, щоб цей процес відбувався повсякчасно на уроках, і в позаурочний час і, передусім, під час вивчення історії України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://mon.gov.ua> (дата звернення: 12.03.2022).
2. Державний стандарт базової і середньої освіти. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення: 12.03.2022).
3. Закон України від 16.01.2020 №463-IX «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b8y2020> (дата звернення: 12.03.2022).
4. Збірка методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат у загальноосвітніх навчальних закладах. Дніпропетровськ. ПП «Ліра ЛТД», 2016. 120 с.
5. Історія України. Всесвітня історія. 5-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 12.01.2022).
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». Київ. М-во освіти і науки України, 2015. URL: mon.gov.ua. (дата звернення: 12.03.2022).
7. Методичні рекомендації щодо 100-річчя української революції 1917-1921 років. URL: <http://www.memory.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2022).
8. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: [mon.gov.ua. patriotichne-vix-metodichni-19-05-2015.pdf](http://mon.gov.ua/patriotichne-vix-metodichni-19-05-2015.pdf) (дата звернення: 12.01.2022).

9. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів : Історія України; Всесвітня історія; 5-11 класи. К.: Видавничий дім «Освіта», 2018. 96 с.

10. Наказ МОН України від 29.07.2019 №1038 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-inauki-ukrayini-vid-16062015-641> (дата звернення: 05.01.2020).

11. Програма загальноосвітніх навчальних закладів Історія України 10-11 класи. Рівень стандарту.(Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до навчальних програм з історії України для 5-9 та 10-11 класів закладів середньої освіти» №236 від 21.02.19.). URL: <http://mon.gov.ua>. (дата звернення: 10.03.2022).

12. Указ Президента України №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років». К.: Адміністрація Президента України, 22.01.2016 р. URL:www.president.gov.ua. (дата звернення: 12.03.2022).

Монографії і статті

1. Албул І. В. Проблеми соціального виховання на шпальтах періодики. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: матеріали наук.-метод. семін., м. Умань, 2016 р.* Умань, 2016. С. 28-32.

2. Алексеєнко Т. Ф. Концептуальні засади соціально-педагогічної парадигми виховання. *Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації : тези доповідей.* Ніжин, 2014. С. 12-13.

3. Бабічев О. І., Котенєва І. С. Сучасні організаційно-педагогічні основи патріотичного виховання студентської молоді. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*. 2015. № 7 (296). Ч. II. С. 53-59.
4. Борисова О. Реалізація виховного потенціалу уроку. *Завуч*. 2018. №3 (621). С.7-8.
5. Власов В. Контроль навчальних досягнень учнів з історії та правознавства крізь призму компетентнісного підходу (відповідно до нової програми). *Методичний коментар до програми 2012 року з історії для основної школи: Бібліотека журналу «Історія та суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. №5–6, 2013. С.47–55.
6. Власова Н. Ф. Концептуальні ідеї патріотичного виховання в системі освіти. Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. Загальна педагогічна та вікова психологія, 2011. Випуск № 4. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/vyhovanna/vlasova.pdf. (дата звернення: 10.04.2022).
7. Гончаренко О. С. Основні напрямки виховної роботи з формування у старшокласників позитивного ставлення до служби в Збройних Силах України. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наукових праць*. 2005. № 10. С. 75–78.
8. Келембет Л. І., Фляк О. О., Риндич О. М. Моделювання системи національно-патріотичного виховання. *Формування патріота в вимірі революції гідності та пріоритетів «Нової школи» : збірник статей учасників 1-го Всеукраїнського круглого столу з он-лайн трансляцією, 16-17 лютого 2017 року* 2016. № 1–2. С. 51–56.
9. Келембет Л. І., Фляк О. О., Риндич О. М. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді: теорія і практика. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 15–22.
10. Крамаренко Л. Д. Національно-патріотичне виховання як соціальна та філософська проблема. *Формування патріота в вимірі революції гідності та*

пріоритетів «Нової школи»: збірник статей учасників I Всеукраїнського круглого столу з он-лайн трансляцією, м. Суми, 16-17 лют. 2017 р. Суми, 2017. С. 159–164.

11. Кульчицький В. Патріотизм як фактор формування лідерської компетентності молоді людини. *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал*. 2018. № 8 (163). С. 66–71.

12. Кульчицький В. Патріотичне виховання учнівської молоді в сучасній школі. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2020. Випуск 21. Т. 1. С. 41–44.

13. Кульчицький В. Педагогічні умови формування патріотичної вихованості учнів в умовах глобалізації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць*. 2020. № 68. Т. 1. С. 20–24.

14. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : монографія / [Т. А. Бевз, О. О. Зорич, А. А. Зуйковська та ін.]. К., 2014. 296 с.

15. Яроцький Л. В. Роль традицій у патріотичному вихованні молоді. *Україна: минуле, сучасне, майбутнє. До 10-річчя незалежності України: матеріали обл. міжвуз. конф. м. Житомир, 30 трав. 2001 р. Житомир, 2001. С.109-115.*

Підручники і посібники

1. Баханов К.О. Механізми запровадження компетентнісного підходу в навчанні історії в школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2013. № 1–2. С.3–7.

2. Бех І., Чорна К. Патріотичне виховання дітей та молоді. *Позашкілля*. 2011. № 10. С. 9–16.

3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава, 1994. 190 с.

4. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення

національних інтересів України: інформаційно-аналітичні матеріали / Кол. авторів: В. Головенько та О. Яременко (керівники) та ін. Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 191 с.

5. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals>. (дата звернення: 10.04.2022).

6. Гнатюк В. Національне виховання як складова у побудові громадянського суспільства. *Світ виховання*. 2004. № 1. С. 33–36.

7. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.

8. Гусак В., Костиця Н. Особливості сучасного національно-патріотичного виховання. URL: http://old.zippo.net.ua/index.php?page_id=884 (дата звернення: 10.04.2022).

9. Жаровська О.П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету. Вінниця, 2015. 20 с.

10. Коваль Г. В. Історія становлення системи патріотичного виховання в Україні. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2014. Вип. 1. С. 95-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_35 (дата звернення: 10.04.2022).

11. Кобзар М.І. Краєзнавство як засіб національно - патріотичного виховання студентської молоді. Суми: Вид-во СумДУ імені А.С.Макаренка, 2015. 332 с.

12. Концепція національно-патріотичного виховання молоді, 2015. №15–16 (759–760). С.7-12

13. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К., 2004. 112 с.

14. Малієнко Ю. Б. Виховні аспекти змісту підручників “Історія Середніх віків”. К.: Педагогічна думка, 2014. Вип. 14. С. 382–383.

15. Матвієнко М. Раціоналізація праці вчителя в ході викладання вітчизняної історії. *Історія України*, 2004. №43. С.13.
16. Новий тлумачний словник української мови : У 3-х томах 42000 слів. 2-ге вид. К.: Аконт, 2005. 864 с.
17. Новий тлумачний словник української мови. Т.1. К.: Видавництво «Аконт», 2005. 967 с.
18. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. К., 2004. С.514.
19. П'янківська І. В. «Компетенція» та «Компетентність» як провідні поняття пр. та агресія Росії проти України: навч.-метод. посіб. К.: Київ. ун-т ім.Бориса Грінченка, 2015. 36 с.
20. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. К., 2004. С.15–24.
21. Пометун О. І. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. К., 2004. С. 105–107.
22. Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
23. Пометун О.І. Формування предметної компетентності учнів в процесі навчання історії в основній школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2014. № 4. С.6–9.
24. Приходько А. С. Підручник з історії як засіб організації пізнавальної діяльності учнів. URL: <http://www.rozumniki.ua/ua/view-articles/id-pidruchnik-z-istor>. (дата звернення: 14.03.2022).
25. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах суспільних змін: навчально-методичний посібник / [І.Д.Бех, К.О.Журба, В.А.Киричок та ін.]. К.: Педагогічна думка, 2011. 240 с.

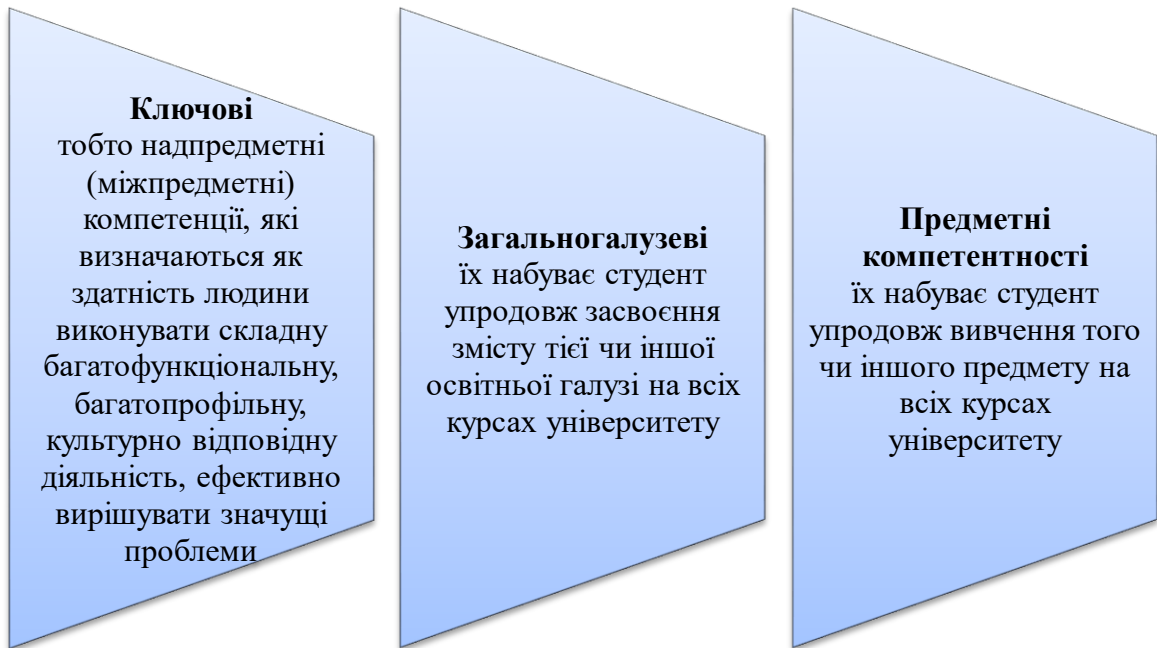
26. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5 т. К.: Радянська школа, 1976. Т.2. С.149–416.
27. Тлумачний словник української мови: близько 10 тисяч слів / укл.: Л. О. Ващенко та ін. Київ: Довіра, 2012. 488 с.
28. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи. К.: Навчальна книга, 2006. 157 с.
29. Kulchytskyi V. Patriotism as the social value of the individual. Social work and education. 2018. Vol. 5, no. 3. С. 57-64.
30. Bennis W. Where have all the leaders gone. Contemporary Issues in Leadership. Boulder, Colo, 1984. P. 42-60.

Інтернет-джерела

1. Ключові освітні компетентності. URL: <http://osvita.ua/school/theory/2340/> (дата звернення: 15.01.2022).
2. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. URL: <http://osvita.ua/school/news/24585/>. (дата звернення: 12.03.2022).

ДОДАТКИ

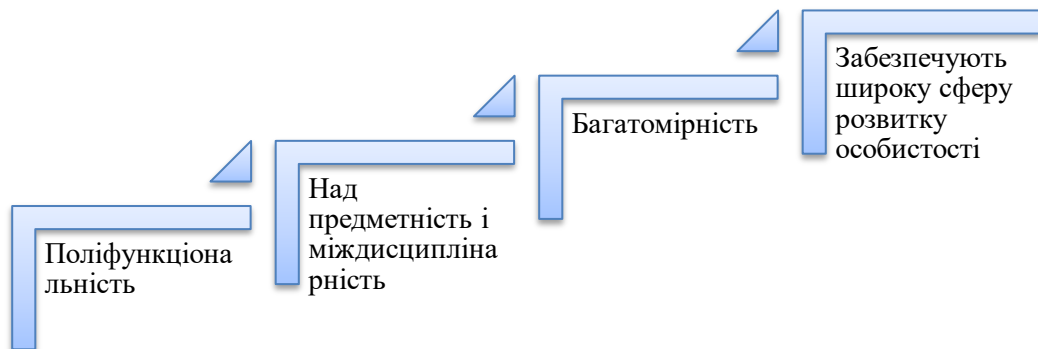
ДОДАТОК А

Рис. 2.1 Система компетентностей в освіті згідно О. Пометун

Джерело: створено автором за даними [37, с.102].

ДОДАТОК Б

Рис. 2.2 Основні ознаки життєвих (ключових) компетентностей

Джерело: створено автором за даними [37, с.102].

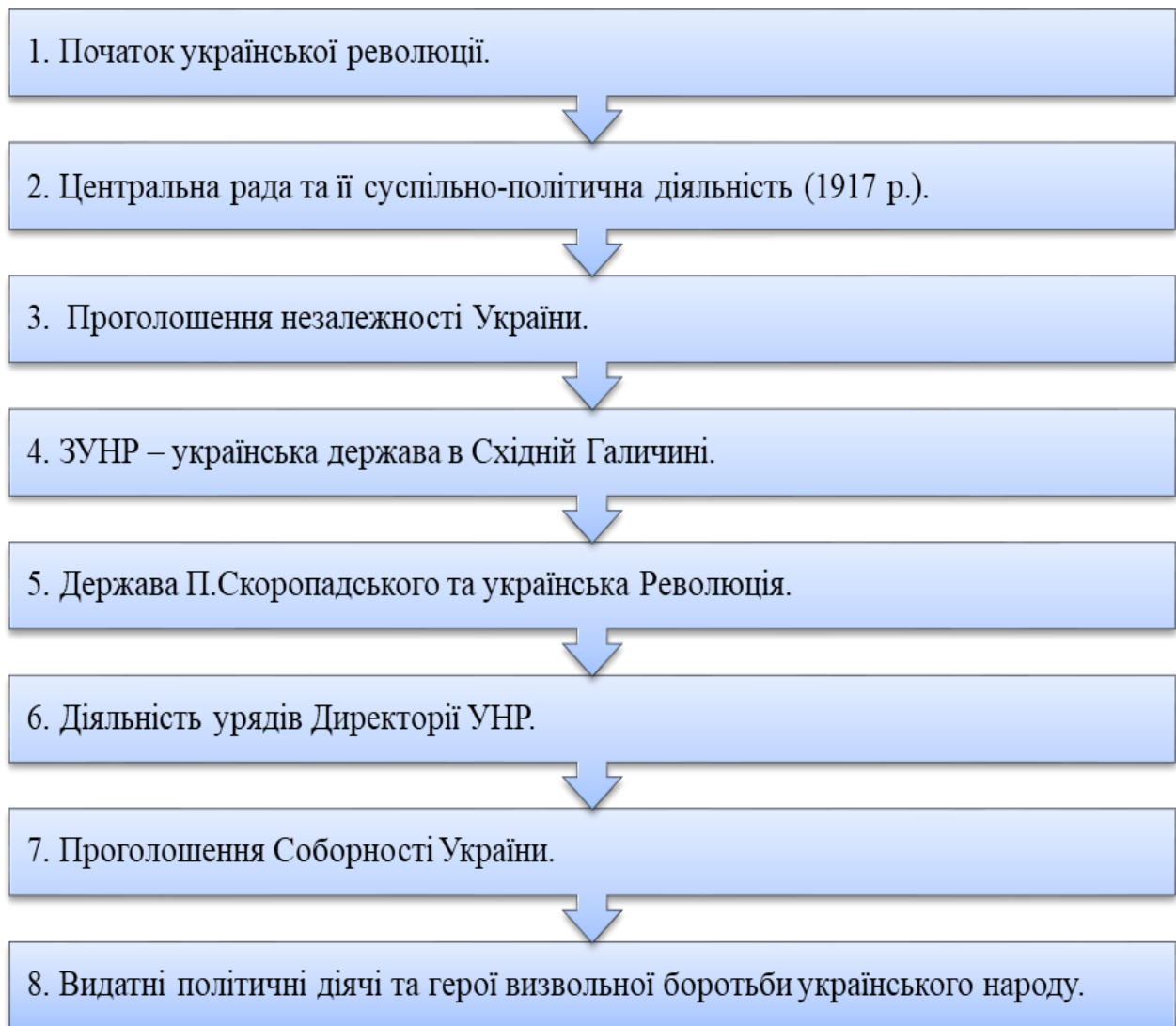
ДОДАТОК В

Рис.2.3. Складники історичної компетентності

Джерело: створено автором за даними [37, с.102].

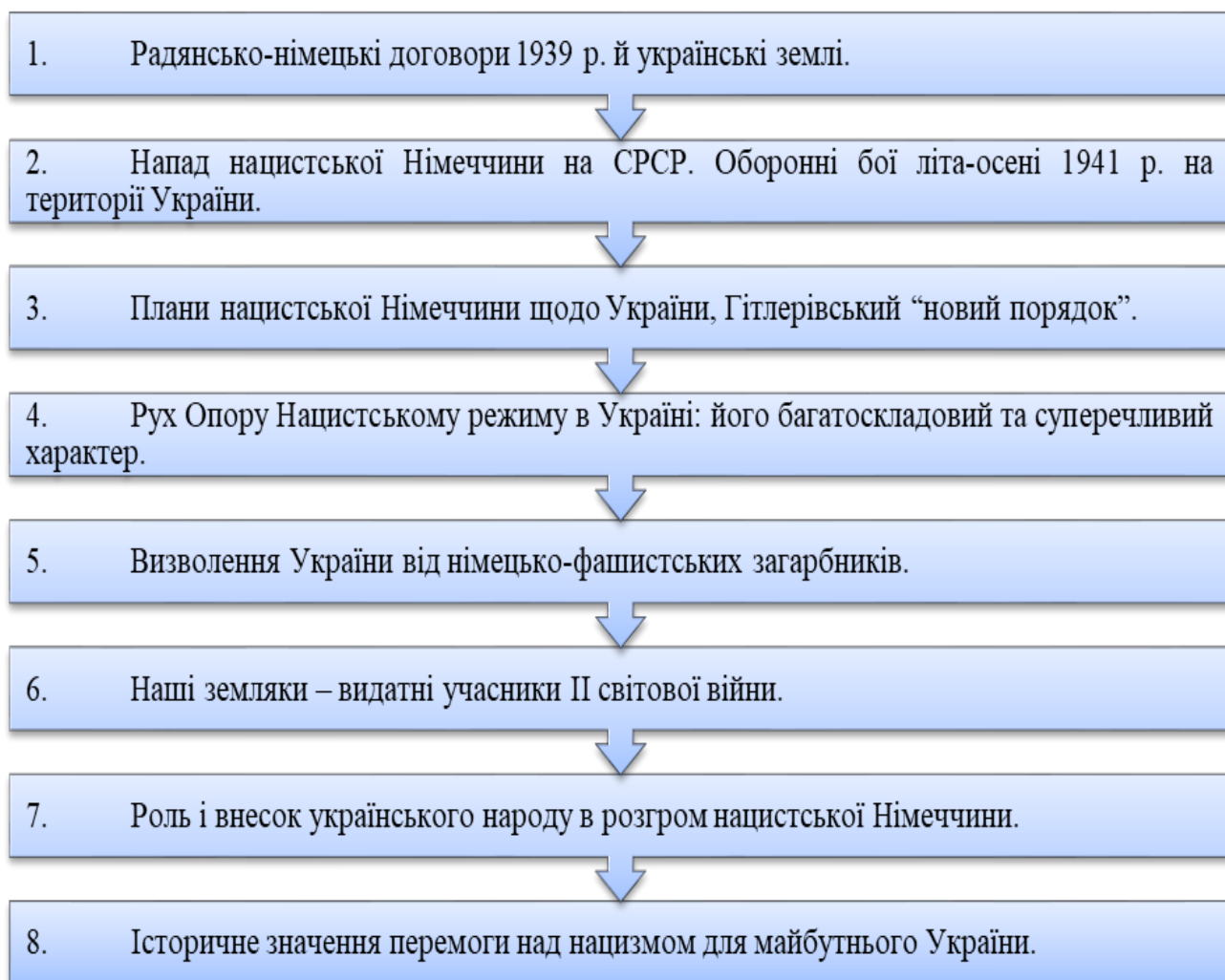
ДОДАТОК Г

Рис. 3.1Орієнтовні питання для уроку в 10 класі: «Українська революція і боротьба за збереження державної незалежності України 1917-1920 рр.».

Джерело: створено автором за даними [25, с. 78].

ДОДАТОК Д

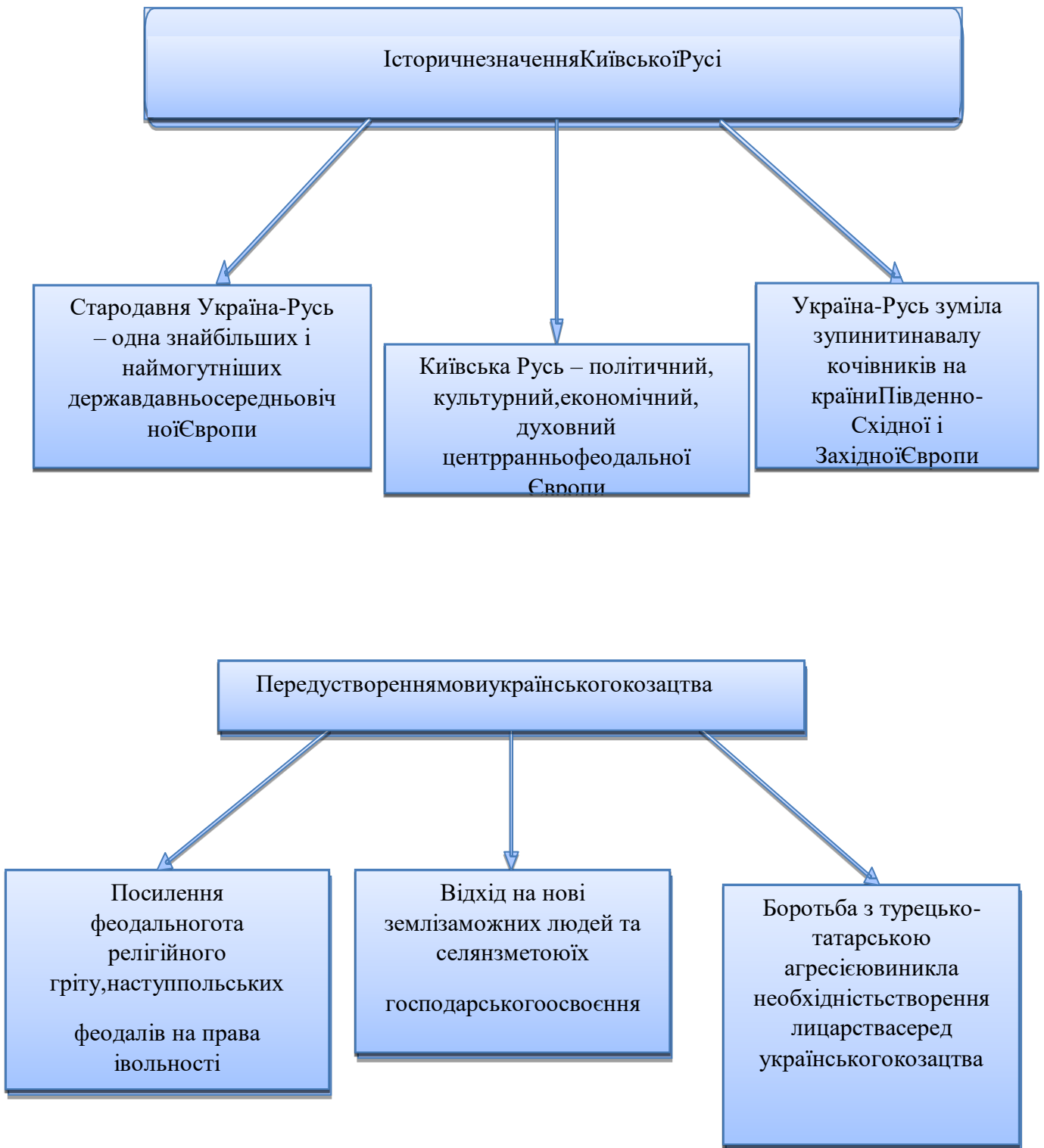

Рис. 3.2Орієнтовні питання для уроку в 10 класі: «Україна в роки Другої Світової війни»

Джерело: створено автором за даними [25, с. 78].

ДОДАТОК Ж

ДОДАТОК 3

Тест: «Події Другої Світової війни в Україні 1941 - 1945 рр.»

1. «Пакт Молотова - Рібентропа» було підписано:
  - а) 23 червня 1939 р.;
  - б) 23 серпня 1939 р.;
  - в) 28 серпня 1939 р.
2. Німецька агресія проти Польщі розпочалась:
  - а) 28 серпня 1939 р.;
  - б) 1 вересня 1939 р.;
  - в) 2 вересня 1939 р.
3. Радянські війська перейшли польський кордон:
  - а) 1 вересня 1939 р.;
  - б) 5 вересня 1939 р.;
  - в) 11 вересня 1939 р.;
  - г) 17 вересня 1939 р.
4. Радянсько-німецький Договір про дружбу і кордони було підписано:
  - а) 17 вересня 1939 р.;
  - б) 23 вересня 1939 р.;
  - в) 28 вересня 1939 р.
5. Гітлер підписав план нападу на СРСР - директиву № 21 (план «Барбаросса»):
  - а) у грудні 1939 р.;
  - б) у грудні 1940 р.;
  - в) у березні 1941 р.
6. Нацистська Німеччина раптово напала на СРСР:
  - а) 1 вересня 1939 р.;
  - б) 22 червня 1940 р.;
  - в) 22 червня 1941 р.
7. Оборона Одеси тривала:
  - а) 45 днів;
  - б) 54 дні;
  - в) 73 дні.
8. Останнє місто, яке залишили радянські війська у серпні 1942 р.:
  - а) Свердловськ;
  - б) Маріуполь;
  - в) Суми.
9. У жовтні 1942 р. рейд на Правобережну Україну здійснили партизанські об'єднання:
  - а) О. Федорова;
  - б) С. Ковпака;
  - в) П. Строкача;
  - г) М. Наумова;
  - д) О. Сабурова.
10. Акт про відновлення Української держави було проголошено:

- а) у Львові;
- б) у Рівному;
- в) у Луцьку;
- г) у Києві.

11. Початок визволення України була перемога радянських військ у Сталінградській битві, що тривала:

- а) з липня 1942 р. по лютий 1943 р.;
- б) з січня по березень 1943 р.;
- в) з лютого по квітень 1943 р.

12. Київ було визволено:

- а) 7 жовтня 1943 р.;
- б) 6 листопада 1943 р.;
- в) 7 листопада 1943 р.;
- г) 17 листопада 1943 р.

13. Київ було звільнено:

- а) у квітні 1944 р.;
- б) у травні 1944 р.;
- в) у червні 1944 р.

14. Територія України була повністю звільнена від фашистських загарбників:

- а) у серпні 1944 р.;
- б) у жовтні 1944 р.;
- в) у грудні 1944 р.

Учням даються завдання:

1. Нанести на контурну карту результати перерозподілу українських земель між державами - сусідами на початку 1941 р. Які позитивні і негативні наслідки мав цей перерозподіл?

2. Заповнити таблицю: «Початковий період радянсько-німецької війни»

Назва битви	Хронологічні рамки	Співвідношення сил	Розвиток подій	Наслідки

3. Чим відрізнялися погляди на шляхи здобуття Україною незалежності прихильників С. Бандери і А. Мельника?

4. Здатність до героїзму у людей виявляється по різному. Одна і та ж людина може, ризикуючи життям, кинутись у палаючий дім, але виявиться абсолютно нездатною до виконання щоденної монотонної роботи. Тобто є героїзм моменту. Є героїзм важких періодів у житті свого народу - наприклад друга світова війна. І є героїзм буденний, коли люди свідомо і цілком добровільно беруть на себе якусь важку справу, розуміючи, що в іншому місці жити і працювати було б значно легше і простіше. Що ж важче для людини: героїзм моменту, героїзм важких періодів чи героїзм буднів? Чи є критерій героїзму?

ДОДАТОК К

Навчальна програма з Історії України для 10 класу

Історія України (1914–1945 рр.)

10 клас

Структура курсу:

Повторення. Вступ

Розділ 1. Україна в роки Першої світової війни

Розділ 2. Початок Української революції

Розділ 3. Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності

Розділ 4. Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні

Розділ 5. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період

Розділ 6. Україна в роки Другої світової війни

ПОВТОРЕННЯ. ВСТУП

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>характерні риси</i> “короткого ХХ століття”; – <i>зміст понять</i>: світова війна, політичний режим, національна держава, соціальна революція, національна революція, модернізм; – <i>територіальні межі</i> розселення українців як етносу; – <i>етнічний і соціальний склад</i> населення України початку ХХ ст.; – <i>особливості</i> розвитку українського суспільства на початку ХХ ст.; – <i>алгоритми опрацювання</i> таких видів історичних джерел, як плакати, фото- і кінодокументи тощо). <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>застосувати знання про періодизацію</i> історії як інструмент для розуміння особливостей розвитку українських земель у першій половині ХХ ст.; – <i>показати на історичній карті</i> держави - метрополії та їх колоніальні володіння; території українських земель, що входили до складу Російської імперії та Австро-Угорщини; – <i>зіставити</i> території розселення українців початку ХХ ст. і сучасної України; – <i>визначити</i> основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України і світу на зламі ХІХ–ХХ ст.; – <i>здобувати інформацію</i>, використовуючи підручники та зіставляти різні компоненти підручників із історії України та всесвітньої історії. 	<p>Україна і світ на порозі ХХ ст.: основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. ХХ століття у світовій історії. Періодизація історії України ХХ ст.</p> <p>Завдання і структура курсів історії України та всесвітньої історії ХХ – початку ХХІ ст. Особливості курсу історії України 1914–1945 рр.</p>

Розділ 1. УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>зміст понять</i>: Перша світова війна, окупаційний режим, військове генерал-губернаторство, депортація; – <i>сутність</i> українського питання напередодні війни; геополітичних планів країн Антанти і Центральних держав щодо українських земель; – <i>позиції</i> українських політичних сил напередодні та в умовах війни; – <i>місце, перебіг і наслідки воєнних операцій</i>, що відбувалися на території України в 1914–1917 рр.: окупація російськими військами Східної Галичини та Північної Буковини, Горлицький прорив, Брусилівський прорив, Червневий наступ, бойові дії на Чорному морі; – <i>бойовий шлях</i> Легіону Українських січових стрільців; – <i>особливості</i> становища українців у районах бойових дій; – <i>особливості</i> російського окупаційного режиму на українських теренах, що входили до складу Австрії; – <i>причини</i> розходжень українських політичних сил у ставленні до війни; – <i>причини та наслідки</i> створення українських добровільних військових формувань і сплеску добровільного руху в Україні. <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>встановити синхронність</i> подій Першої світової війни на українських територіях, що входили до складу Російської імперії та Австро-Угорщини, і на Західному фронті; – <i>використовувати карту</i> як джерело інформації про події Першої світової війни на українських землях; – <i>висловити аргументовані судження</i> щодо ставлення українських політичних сил Наддніпрянщини і західноукраїнських земель до світової війни; – <i>охарактеризувати</i> повсякдення різних верств населення в умовах Першої світової війни; – <i>скласти характеристики</i> історичних діячів: Михайла Галуцинського, Вільгельма Франца фон Габсбурга-Лотрінгена (Василя Вишиваного), Андрія Жука, Григорія Коссака, Костя Левицького. 	<p>Україна в геополітичних планах країн Антанти і Центральних держав. Війна та українські політичні сили. Головна українська рада. Союз Визволення України. Загальна українська рада.</p> <p>Воєнні дії на території України в 1914–1917 рр. Українці в арміях воюючих держав. Українські січові стрільці.</p> <p>Політика Російської імперії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914–1917 рр.</p> <p>Повсякденне життя на фронті й у тилу.</p>

<p>Орієнтовні теми для практичних занять:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Українські політичні організації й середовища в Російській та Австро-Угорській імперіях: порівняльний аналіз стратегії здобуття української державності. – Перша світова як виклик людському виживанню: жінки у війні, діти-сироти, біженці, військовополонені, скалічені солдати (на основі аналізу текстових і візуальних джерел). <p>Орієнтовні теми для навчальних проєктів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Добровольці та волонтери: від Першої світової до сучасної агресії Росії проти України. – Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців. <p>Міжпредметні зв'язки: 10 клас. Захист Вітчизни. Розділ: Історія розвитку українського війська. Тема: Українські військові формування та участь українців у військових подіях ХХ століття. (Учень/учениця називає основні історичні етапи розвитку українського війська; називає видатних військових лідерів українського народу; наводить приклади визначних воєнних подій, битв українського війська).</p>
Узагальнення
Тематичний контроль

Розділ 2. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>зміст</i>понять: Українська революція, універсали УЦР, опозиція, національно-територіальна автономія, державний переворот, автономісти, самостійники, ультиматум, інтервенція; – <i>етапи</i> Української революції 1917–1921 рр.; – <i>вплив</i> світових подій на внутрішньоукраїнські процеси; – <i>наслідки</i> боротьби політичних партій за вплив на населення України; – <i>природу виникнення, причини й наслідки</i> війн більшовицької Росії з УНР. <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>визначити хронологічні межі</i> Української революції та <i>синхронізувати</i> історичні події періоду; – <i>використовувати карту як джерело інформації</i> про події Української революції у березні 1917 – квітні 1918 рр.; – <i>на основі порівняльного аналізу</i>робити аргументовані висновки щодо основних ідей, цілей та шляхів їх досягнення українськими політичними партіями на початку Української революції; – <i>проаналізувати й порівняти</i> змісти універсалів УЦР, причини і наслідки укладення УНР Брестського мирного договору; – <i>визначити</i> чинники, що впливали на зміни курсу УЦР упродовж березня 1917 – квітня 1918 рр.; – <i>визначити</i> здобутки і прорахунки УЦР у 	<p>Причини, рушійні сили та періодизація Української революції 1917–1921 рр. Українська Центральна Рада. Михайло Грушевський. Всеукраїнський національний конгрес. Українізація армії. Вільне козацтво. Відносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом. I Універсал Центральної Ради. Генеральний секретаріат. Володимир Винниченко. II Універсал УЦР. Збройний виступ самостійників.</p> <p>Прихід до влади у Росії більшовиків: позиція УЦР. Боротьба за владу в Києві 28–31 жовтня 1917 р. III Універсал УЦР. Внутрішня та зовнішня політика Центральної Ради після проголошення Української Народної Республіки. Встановлення кордонів. Галицько-буковинський курінь Січових стрільців.</p> <p>Події 1917 року в Криму. Курултай і Кримська Народна Республіка. Кримськотатарський національний рух.</p> <p>Початок агресії більшовицької Росії проти УНР. Проголошення в Харкові більшовицької влади в УНР. Перша війна більшовицької Росії з УНР. Бій під Крутами. IV Універсал УЦР: проголошення незалежності УНР.</p> <p>Більшовицько-російська окупація України.</p> <p>Мирний договір УНР із</p>

<p>державотворчому процесі, <i>обґрунтувати</i> висловлені судження; – <i>давати аргументовану оцінку</i> діяльності період УЦР Петра Болбочана, Володимира Винниченка, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколи Міхновського.</p>	<p>Центральними державами. Вигнання більшовиків із території УНР. Похід Петра Болбочана на Крим. Законотворча діяльність УЦР взимку–навесні 1918 р. Конституція УНР.</p>
<p>Орієнтовні теми для практичних занять: – Автономісти і самостійники: порівняльний аналіз програмних документів українських політичних партій. – Державне будівництво Української Центральної Ради: здобутки і прорахунки. – Українська революція: загальноукраїнський і регіональний виміри.</p>	
<p>Орієнтовні теми для навчальних проєктів: – “У 1918-му Україна здобула незалежність, у 1991-му – відновила, сьогодні – захищає” (початок проєкту з укладання інтерактивної стрічки часу, яка відображає неперервність і спадкоємність державотворчих процесів у ХХ–ХХІ ст.; рекомендується доповнювати впродовж 10–11 класів, завершити після теми «Творення нової України») – Питання суверенності, соборності й територіальної цілісності України під час революції у світлі історичних джерел.</p>	
<p>Міжпредметні зв’язки: 10 клас. Захист Вітчизни. Розділ: Історія розвитку українського війська. Тема: Українські військові формування та участь українців у військових подіях ХХ століття. (Учень/учениця називає основні історичні етапи розвитку українського війська; називає видатних військових лідерів українського народу; наводить приклади визначних воєнних подій, битв українського війська).</p>	
<p>Узагальнення</p>	
<p>Тематичний контроль</p>	

Розділ 3. РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати: – <i>зміст понять</i>: гетьманат, Директорія, Чортківська офензива, націонал-комунізм, терор, продовольча розкладка, Воєнний комунізм, реквізиція, політична і трудова еміграція, лінія Керзона; – <i>форми та основні ознаки</i> національної державності часів Української революції: УНР за Центральної Ради, Українська Держава, УНР за Директорії, ЗУНР; – <i>значення Акта злуки</i> УНР і ЗУНР як вияву волі українців до консолідації етнічних земель та свідчення національної самоідентифікації населення України; – <i>особливості</i> розбудови Армії УНР та Української Галицької армії; – <i>відмінності</i> державотворчих процесів в УНР, Українській Державі, ЗУНР; – <i>вплив</i> рішень Паризької мирної конференції та Варшавської угоди на перебіг боротьби за українську державність, визвольних змагань і</p>	<p>Павло Скоропадський. Українська Держава. Внутрішня та зовнішня політика. Зародження повстанського руху. Кримські крайові уряди. Спроби приєднати Крим до України. Антигетьманське повстання і відновлення УНР. Директорія. Трудовий конгрес. Симон Петлюра. Розпад Австро-Угорської імперії і західноукраїнські землі. Листопадовий зрив. Проголошення ЗУНР. Державне будівництво. Євген Петрушевич. Початок польсько-української війни. Галицька армія. Злука УНР і ЗУНР та її історичне значення. Український національний рух на Буковині й у Закарпатті. Хотинське повстання. Військова присутність Антанти на півдні України.</p>

державотворчих процесів в Україні на розвиток української культури;

- *значущість* творчого доробку українських митців для національної і світової культури;
- *причини* політичної еміграції українців, її центри та ідейні течії; напрями і наслідки трудової еміграції в 1914–1921 рр.;
- *ставлення різних груп населення* до революційних процесів.

Уміти:

- *встановити послідовність і синхронність* подій Української революції (на національному, регіональному і локальному рівнях);
- *оперувати хронологічним і понятійним матеріалом* для пояснення таких явищ, як гетьманат, денікінський режим, отаманщина, “воєнний комунізм”, червоний терор;
- *вказати* на карті території УНР, Української Держави, ЗУНР; держави з центрами української політичної еміграції;
- *виявити специфіку* розвитку громадського і релігійного життя, мистецтва, освіти і науки за часів УНР, Української Держави та ЗУНР;
- *висловити аргументоване судження* про результати Української революції 1917–1921 рр.;
- *визначити особливості* розвитку української культури та повсякденного життя людей у 1914–1921 рр.;
- *розкрити* роль в Українській революції Марка Безручка, Нестора Махна, Михайла Омеляновича-Павленка, Олександра Удовиченка;
- *охарактеризувати* державно-політичну діяльність Павла Скоропадського, Євгена Петрушевича та Симона Петлюри.

Друга війна більшовицької Росії з УНР. Антибільшовицький повстанський рух. Реорганізація Директорії УНР. Державне будівництво та національна політика.

Більшовицько-російська окупація України. Український націонал-комунізм. Формування державної системи УСРР. Політика Воєнного комунізму. Червоний терор.

Отаманщина. Нестор Махно. Холодноярська республіка.

Наступ польських військ. Чортківська офензива. Окупація польськими військами території Західної області УНР. Наступ об'єднаних українських армій. Наступ білогвардійських військ на Київ. Денікінський режим в Україні. Перший Зимовий похід. Повернення більшовицького режиму.

Український націонал-комунізм. Варшавська угода. Війна союзницьких українсько-польських військ проти більшовиків у 1920 р. Розгром більшовиків під Варшавою–Замостям.

Поразка Збройних сил Півдня Росії. Червоний терор у Криму.

Повстанський рух 1920–1921 рр. Другий Зимовий похід. Поразка та наслідки українського визвольного руху.

Нові тенденції розвитку культури 1914–1921 рр. Освіта. Наука. Мистецтво. Георгій Нарбут. Релігійне життя. Культурно-освітня діяльність громадських організацій.

Повсякденне життя.

Орієнтовні теми для практичних занять:

- Повсякдення українців у 1917–1921 роках.
- Місця пам'яті Української революції в моєму населеному пункті.
- Отаманщина і повстанський антибільшовицький рух: ідейні основи і практика.
- Більшовизм та український націонал-комунізм: порівняльна характеристика.

Орієнтовні теми для навчальних проєктів:

- Студії боротьби за незалежність: від ідеї автономії до самостійності (початок кейсу “Як трансформувався український визвольний рух у ХХ столітті?”; рекомендується доповнювати впродовж 10–11 класів, завершити після теми «Становлення України як незалежної держави»).

Орієнтовні теми для написання есе:

- Без соборності немає незалежності.
- Здобутки Української революції.
- Зовнішній ворог чи внутрішній розбрат. Хто більше загрожує суверенітету держави?

Міжпредметні зв'язки: 10 клас. Захист Вітчизни. Розділ: Історія розвитку українського війська. Тема: Українські військові формування та участь українців у військових подіях ХХ століття. (Учень/учениця називає основні історичні етапи розвитку українського війська; називає видатних військових лідерів українського народу; характеризує історично-політичні умови формування Збройних Сил України; наводить приклади визначних воєнних подій, битв українського війська).

Узагальнення

Тематичний контроль

Розділ 4. ВСТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>зміст понять:</i> комуністичний режим, сталінізм, директивна економіка, Великий терор, хлібозаготівлі, продрозкладка, розкуркулення, коренізація, українізація, Голодомор, геноцид, «чорна дошка», Розстріляне відродження, культ особи, соціалістичне змагання, УАПЦ, соціалістичний реалізм; – <i>суть, засоби впровадження та наслідки</i> непу, політики коренізації, форсованої індустріалізації, насильницької колективізації та масових репресій; – <i>природу</i> комуністичного тоталітарного режиму та <i>особливості</i> його встановлення в Україні; – <i>протиріччя</i> міжкомуністичним вченням і новою економічною політикою, доктриною інтернаціоналізму та політикою коренізації, розвитком індустрії та планованою індустріалізацією, кооперуванням і колективізацією, між дійсним та визначеним конституцією 1937 р. державно-політичним статусом УРСР, пропагандистським ідеалом і реальним образом радянської людини; – <i>оцінки голоду</i> 1921–1923 рр., Голодомору і масових репресій як злочинів радянського тоталітарного режиму; – <i>головні місця</i> масових розстрілів, поховань жертв Голодомору та репресій національного, регіонального і локального рівнів; – <i>причини, методи та наслідки</i> ідеологізації національно-культурного життя в УРСР; – <i>метузросійщення</i> більшовиками України; – <i>взаємозалежність</i> міжвстановленням єдиновладдя Сталіна, закріпленням однопартійності, переслідуванням і ліквідацією церкви та змінами в масовій свідомості людей; – <i>різницю</i> між художньо-стилістичними 	<p>Формальний та реальний статус УСРР у “договірній федерації” радянських республік. Християн Раковський. Утворення СРСР: наслідки для України. Адміністративно-територіальний поділ УСРР.</p> <p>Антибільшовицький повстанський рух. (Холоднорська республіка та інші). Масовий голод 1921–1923 рр. Впровадження непу в УСРР. Суспільно-політичне життя. Ліквідація багатопартійності.</p> <p>Політика коренізації в УСРР: ставлення влади та населення. Олександр Шумський. Згорання та наслідки українізації. Микола Скрипник.</p> <p>Утворення Кримської АСРР у складі РФСРР. Національна політика радянської влади в УСРР. Молдавська АСРР.</p> <p>Релігійне життя в УСРР. Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Василь Липківський.</p> <p>Хлібозаготівельні кризи. Форсована індустріалізація. Створення військово-промислового комплексу. Згорання непу і перехід до директивної економіки.</p> <p>Розкуркулення і насильницька колективізація. Опір селянства. Примусові хлібозаготівлі. Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид Українського народу. Масштаби та наслідки Голодомору. Національно-демографічні зміни.</p> <p>Формування культу особи Сталіна. Порушення прав людини в умовах тоталітарного режиму. Масові репресії</p>

<p>особливостями творів, написаних митцями Розстріляного відродження, й апологетами соціалістичного реалізму.</p> <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – встановити послідовність подій історії України 1921–1939 рр.; – вказати на карті регіони масового голоду 1921–1923 рр., Голодомору, індустріальні новобудови в УСРР, місця антибільшовицьких повстань; – визначити причини та масштаби соціально-економічних перетворень радянського тоталітарного режиму, масових репресій, нищення української інтелігенції та політичної еміграції; – визначити особливості втягування російською владою України до складу СРСР; спроможність застосування норм конституції “соціалізму, що переміг” у повсякденному житті радянської людини в УРСР; – визначити особливості розвитку української культури в 1921–1939 рр.; – обстоювати правову оцінку Голодомору як геноциду Українського народу; – охарактеризувати громадсько-політичну та/або мистецьку діяльність Олександра Довженка, Леся Курбаса, Василя Липківського, Християна Раковського, Миколи Скрипника, Миколи Хвильового, Олександра Шумського. 	<p>та їх ідеологічне виправдання. Політичні процеси 1920-х – початку 1930-х рр. Великий терор. Биківня та інші місця масових поховань жертв репресій. Припинення українізації. Посилення русифікаторської політики. Розстріляне відродження. Антицерковна політика влади та її наслідки. Ліквідація УАПЦ. Конституція УРСР 1937 р. Ідеологізація національно-культурного життя радянської України. Освіта. Наука. Мистецькі спілки у 1920–1930-х рр. Митці Розстріляного відродження й апологети соцреалізму. Кінематограф. Олександр Довженко.</p>
<p>Орієнтовні теми для практичних занять:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Голодомор мовою документів, свідчень, чисел... – Пропагандистський ідеал радянської людини та її повсякденне життя. <p>Орієнтовні теми для навчальних проєктів :</p> <ul style="list-style-type: none"> – Розстріляне відродження: доля духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 1920-х рр. в Україні. – СРСР: союз рівноправних республік чи видозмінена Російська імперія? <p>Орієнтовні теми для написання есе:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Агресивна мілітаризація ціною мільйонів життів: виправданню (не)підлягає. – Права людини в умовах тоталітаризму: як тоталітаризм торкнувся життя моєї родини. 	
<p>Міжпредметні зв’язки: 9 клас. Художня культура. Розділ: Основи художньої культури. Тема: Художні напрями мистецтва ХХ століття: від модернізму до постмодернізму. Полістилістика. (Учень/учениця уміє толерантно вести дискусію з питань культури, знаходити джерела для художньої самоосвіти); — 10 клас. Мистецтво. Розділ: Мистецтво європейського культурного регіону. Україна. (Учень/учениця знає та розуміє внесок українського мистецтва у скарбницю світової культурної спадщини; називає найхарактерніші здобутки – “візитівки” українського мистецтва у світі; видатних представників українського мистецтва (зокрема, української діаспори); наводить приклади визначних творів різних видів мистецтва, художніх явищ, створених у різні часи в українському мистецтві; усвідомлює необхідність збереження національної мистецької спадщини); — 10 клас. Англійська мова. Тема: Англійський світ і Україна. (Учень/учениця знає про звичаї та традиції дозвілля в Україні та англійських країнах,</p>	

історичні та культурні цінності України та англomовних країн, заходи з охорони довкілля в Україні та англomовних країнах).

Узагальнення

Тематичний контроль

Розділ 5. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>зміст понять</i>: осадництво, пацифікація, русини, східні креси, національна кооперація, інтегральний націоналізм, український націоналістичний рух, Карпатська Січ; – <i>правовий статус</i> західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини; – <i>особливості та головні риси</i> національної політики Польщі, Румунії, Чехословаччини щодо українського населення; – <i>історичні умови</i> формування ідейних течій українського руху в західноукраїнських землях; – <i>передумови формування та зміст</i> теорії інтегрального націоналізму; – <i>вплив міжнародних відносин</i> міжвоєнного періоду на долю регіону. <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>синхронізувати</i> події політичного, соціально-економічного та культурного життя українських земель у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини та УСРР у 1921–1939 рр.; – <i>використовувати карту як джерело інформації</i> про розподіл українських територій між державами Центрально-Східної Європи в 1921–1939 рр.; – <i>аргументувати особисті судження</i> щодо діяльності Українського народно-демократичного об'єднання, Української національної партії, Української військової організації, Організації українських націоналістів; – <i>охарактеризувати</i> геополітичне становище Карпатської України; – <i>визначити основні тенденції та протиріччя</i> розвитку культури на західноукраїнських землях; – <i>скласти характеристики</i> історичних діячів: Августина Волошина, Володимира-Сергія Залозецького-Саса, Євгена Коновальця, Василя Мудрого, Андрея Шептицького. 	<p>Правовий статус українських земель у складі Польщі. Національна політика та міжнаціональні відносини. Осадництво. Пацифікація. Економічне і соціальне становище населення. Українська кооперація. Просвітні організації краю. Андрей Шептицький. Українські політичні організації. Українське народно-демократичне об'єднання. Українська військова організація й Організація українських націоналістів. Євген Коновалець. Українські землі у складі Румунії. Татарбунарське повстання. Суспільно-політичне життя. Українська національна партія. Українські землі у складі Чехословаччини. Правовий статус Закарпаття. Суспільно-політичне й економічне життя. Карпатська Україна. Карпатська Січ. Августин Волошин. Культурне й релігійне життя на західноукраїнських теренах в умовах іноземного панування. Політичне та культурне життя української політичної еміграції.</p>
<p>Орієнтовні теми для практичних занять:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Повсякденне життя населення в УСРР/УРСР та в українських регіонах у складі Польщі, Чехословаччини, Румунії в міжвоєнний період: спільне та відмінне. – Срібна земля. Третя спроба утвердити незалежність України в ХХ столітті. 	

Орієнтовна тема для навчального проекту: – Історія рідного краю в контексті загальноукраїнських подій 1914–1939 рр.
Узагальнення
Тематичний контроль

Розділ 6. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні/учениці зможуть:	Зміст навчально-пізнавальної діяльності
<p>Знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>зміст понять</i>: країна-агресор, пакт, радянська, бліцкриг, окупаційний режим, евакуація, мобілізація, новий порядок, похідні групи, чорносвітники, остарбайтери, воєнний злочин, Голокост; – <i>природу</i> Другої світової війни як найбільшої за проявами і наслідками <i>трагедії в історії людства</i>; – <i>зміст</i> українського питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни; – <i>цілі та напрямки</i> німецько-радянської співпраці від серпня 1939 до червня 1941 р.; – <i>причини, зміст та наслідки</i> політики радянської Західної України; – <i>основні воєнні дії</i>, що відбувалися на території України в період Другої світової війни; – <i>вплив окупаційного режиму</i> на спосіб життя та свідомість населення; – <i>причини</i> польсько-українського протистояння, <i>роль</i> німецької окупаційної влади та радянських партизанів у його загостренні; – <i>природу виникнення та наслідки</i> явищ часів війни: Голокосту, таборів смерті, тактики “випаленої землі”, депортацій етнічних груп і народів; – <i>причини</i> розколу ОУН, виникнення українського визвольного руху та його військово-політичної формації – УПА; – <i>руйнівні наслідки</i> Другої світової війни для України; – <i>вплив</i> війни на українську культуру (під окупацією, в евакуації, у вигнанні) та повсякденне життя українців. <p>Уміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>встановити хронологічну послідовність і синхронізувати</i> події Другої світової війни в Україні та поза її межами; – <i>використовувати карту як джерело інформації</i> про оборонні та наступальні операції на території України, пересування ворогуючих сторін і рух лінії фронту, адміністративно-територіальні утворення часів нацистського окупаційного режиму на території України; 	<p>Українське питання в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Початок Другої світової війни. Українці в польській армії. Розкол ОУН. Андрій Мельник. Степан Бандера.</p> <p>Окупація Червоною армією Галичини, Волині, Північної Буковини, Хотинщини та Південної Бессарабії. Радянська нових територій. Масові політичні репресії 1939–1940 рр.</p> <p>Політичне та соціально-економічне становище в Україні напередодні німецько-радянської війни. Бойові дії в 1941–1942 рр. Відступ Червоної армії. Мобілізаційні заходи. Тактика “випаленої землі” та інші злочини комуністичного тоталітарного режиму.</p> <p>Опір окупантам. Український визвольний рух. Проголошення Акта відновлення Української Держави. Поліська Січ. Тарас Бульба (Боровець).</p> <p>Окупація України військами Німеччини та її союзниками. Новий порядок. Колабораціонізм. Самоврядування під німецькою окупацією. Остарбайтери. Військовополонені. Концтабори. Масове знищення мирного населення. Голокост. Трагедія Бабиного Яру. Праведники народів світу в Україні. Олена Вітер.</p> <p>Українська повстанська армія. Роман Шухевич. Українсько-польське протистояння. Українська головна визвольна рада. Радянський партизанський рух. Сидір Ковпак.</p> <p>Бойові дії 1942–1943 рр. Бої на Лівобережжі влітку–восени 1943 р. Чорносвітники. Битва за Дніпро. Вигнання німецьких військ та їхніх союзників з Правобережної та Південної України. Депортація</p>

<ul style="list-style-type: none"> – висловити аргументовані судження щодо анексії Радянським Союзом у 1939–1940 рр. і радянізації нових українських територій, політичного та соціально-економічного становища в Україні напередодні німецько-радянської війни, правового статусу громадян на анексованих територіях; – пояснити причини і наслідки окупації України та польсько-українського протистояння; – обстоювати власні судження щодо ролі й місця українців у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй у роки Другої світової війни та вирішення українського питання на завершальному етапі війни; – визначити тенденції розвитку національної культури воєнної доби; – дати історичну оцінку масштабам втрат українського народу від воєнних дій, злочинів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, виявляти розуміння глибини трагедії українців як бездержавної нації в той час; – охарактеризувати одну з історичних постатей часів війни: Івана Багряного, Олени Вігер, Кузьми Дерев'янка, Олександра Довженка, Сидора Ковпака, Івана Кожедуба, Василя Порика, Олени Теліги, Ігоря Сікорського, Амета-Хана Султана; – висловити аргументовані судження щодо діяльності Степана Бандери, Тараса Бульби (Боровця), Андрія Мельника, Кирила Осьмака, Романа Шухевича в українському визвольному русі періоду Другої світової війни. 	<p>кримських татар та інших народів Криму. Завершення бойових дій на території України.</p> <p>Українці у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй. Внесок українського народу в перемогу над нацизмом. Українське питання на Ялтинській і Потсдамській конференціях. Ціна війни.</p> <p>Культура в роки війни. Освіта і наука. Література. Образотворче мистецтво. Музика та кіно.</p>
<p>Орієнтовні теми для практичних занять:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – “Волею Українського народу...” (дослідження документів та матеріалів усної історії про війну). – Війна в пам'ятниках рідного краю (красознавча експедиція). 	
<p>Орієнтовні теми для навчальних проєктів:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – Друга світова – найкривавіший збройний конфлікт в історії людства. – Участь українців у визволенні країн Європи. – Воєнне повсякдення: люди і долі. – Війна в об'єктиві камери. 	
<p>Міжпредметні зв'язки: 10 клас. Українська література. Розділ: Воєнне лихоліття. Тема: Олександр Довженко “Щоденник” (періоду війни). (Учень/учениця розглядає “Щоденник” як джерело вивчення біографії митця в контексті його доби; особливості авторського бачення й оцінки історії України й українського народу, розкриття національних і загальнолюдських проблем; розуміє особливості світовідчуття українців, національного характеру, народної моралі та етики; усвідомлення важливості культурної самоідентифікації особистості; розуміння взаємозв'язку конкретного із загальним).</p>	
<p>Узагальнення</p>	
<p>Тематичний контроль</p>	

ДОДАТОК Л

УРОК №1

Історія України 10 клас

Тема. Голодомор 1932—1933 років.

Мета: ознайомити учнів із трагічною сторінкою в історії українського народу 1932 – 1933 років; з'ясувати причини голодомору та його наслідки для українського суспільства;

продовжити роботу над формуванням умінь аналізу історичних документів, статистичних даних; вчити збирати історичну інформацію та узагальнювати її; розвивати вміння працювати з історичною картою; удосконалювати здатність до самостійного мислення; розвивати навички дослідницької роботи; продовжити словникову роботу;

виховувати інтерес до історії, формувати активну громадянську позицію; виховувати негативне ставлення до будь – яких проявів насилля; формувати повагу до історичної пам'яті свого народу.

Тип уроку: застосування набутих знань, вмінь та навичок.

Обладнання: підручник, роздавальний матеріал, матеріал для роботи в групах, кольорові маркери, відео-фрагмент «Молитва за голод», пісня О.Білозір «Свіча», презентація уроку.

Основні терміни та поняття: Голодомор, загороджувальні загани, геноцид, канібалізм, злочини проти людства, розкуркулення, натуральні штрафи, «чорні дошки», Закон України «Про Голодомор 1932—1933 років в Україні».

Основні дати:

- 1932- 1933 рр. - Голодомор;
- 23 листопада - в Україні День пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій;
- 7 серпня 1932р. - постанова ВЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення громадської (соціалістичної) власності»;
- 20 жовтня 1932р. – запровадження урядом УСРР «натуральних штрафів» за невиконання плану хлібозаготівель;
- 1932-1933рр. – Голодомор;
- Грудень 1932р. – запровадження паспортної системи;
- 6 грудня 1932 р. – постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У про занесення на «чорну дошку» сіл, які «саботують хлібозаготівлю»;
- Січень 1933р. – встановлення фіксованої поставки зерна державі колгоспами та одноосібниками.

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності учнів.

II. Мотивація навчальної діяльності

На дошці – проблемне завдання до уроку. «Голодомор 1932 – 1933 років – штучне винищення української нації чи Божа кара? Злочин Сталіна та його оточення чи наслідки неврожайного року?»

- Ще раз уважно подивіться на дошку й спробуйте визначити перелік питань, на які маємо дати відповідь на уроці.

Вправа «Коло ідей» - учні називають, а один з учнів записує на дошці ідеї, висловлені ними.

Приблизні відповіді учнів:

- Чому почався голод в Україні?
- Хто винен в голодоморі?
- В які етапи він проходив?
- Які жертви голоду?
- Які наслідки голод мав для українців?

III. Оголошення теми та мети уроку

- Сьогодні ми поговоримо про одну з найжахливіших подій у вітчизняній історії –трагедію Великого Голоду 1932-1933 років. Запишіть, будь ласка, тему уроку

«Голодомор 1932-1933 років»

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Знайомство з епіграфами уроку, їх аналіз

«Жить стало лучше,
Жить стало веселей!»

(Й.В. Сталін)

...а онде під тином
опухла дитина, голоднее мре...

(Т.Г. Шевченко)

«Від голоду вмираєш не один місяць...

Смерть від голоду – немилосердна смерть»

(А. Ріплей)

2. Постановка проблемного питання: Чому такий прекрасний світлий намір більшовиків працювати в колективі обернувся для українського селянства трагедією?

Фронтальна бесіда

1) Коли почалася суцільна колективізація в Україні? Як ви розумієте це поняття?

2) Чи можна було здійснити сталінську індустріалізацію без суцільної колективізації?

3) Із якою метою відбувалася «ліквідація куркульства як класу»?

4) Пригадайте для чого радянська влада використала голод початку 20-х років?

5) Чи було кого залякувати й карати на початку 30-х?

Розповідь учителя

Однією з найбільших трагедій українського народу став Голодомор 1932—1933 рр. Остаточо його причини досі не з'ясовані, проте очевидним є те, що голод в Україні виник не внаслідок стихійного лиха, а був організований штучно.

Насильницька колективізація призвела до кризи сільськогосподарського виробництва в Україні. Селяни, насильно об'єднані в колгоспи, були не зацікавлені в результатах своєї праці, оскільки за роботу майже нічого не одержували. Вироблена продукція діставалася в основному державі, яка ставила нереальні плани та норми хлібозаготівлі. Зрештою в 1930—1931 рр. дезорганізація та деградація колгоспного виробництва позначилася не стільки на поставках державі, скільки на матеріальному становищі селян, які опинилися без будь-яких запасів продовольства.

Хлібозаготівельна кампанія 1931—1932 рр. фактично вилучила в селян усе зерно, навіть посівний фонд. У результаті вже у грудні 1931 р. стали надходити перші відомості про голод в окремих районах. У першій половині 1932 р. від голоду загинуло 150 тис. селян. Фізично ослаблене селянство не могло ефективно провести весняну посівну кампанію 1932 р. Ускладнювала ситуацію й безгосподарність у колгоспах. На 20 травня 1932 р. у республіці було засіяно трохи більше за половину запланованих площ. Унаслідок неякісного обробітку частина посівів загинула. І все ж таки врожай 1932 р. був лише на 12 % меншим за середній у 1926—1930 рр. і міг забезпечити Україну мінімумом продовольства. Проте радянське керівництво вимагало негайного виконання норм хлібозаготівлі, які були нездійсненними в ситуації, що склалася на селі. На 1 листопада 1932 р. від селянського сектору України надійшло лише 136 млн пудів. Такі результати не влаштовували радянське керівництво, якому потрібен був хліб для продовження розпочатої масштабної індустріалізації.

Хлібозаготівельна кампанія 1931—1932 рр. фактично залишила селян без хліба. Щоб вижити, селяни ночами ножицями стали зрізувати ще недозрілі колоски на полях. Це явище швидко набуло масового характеру. Проте 7 серпня 1932 р. з'явився відредагований особисто **Й. Сталіним** Закон про охорону соціалістичної власності (що дістав назву закону «Про п'ять колосків»), яким за розкрадання передбачалися розстріл або десять років ув'язнення. На початок 1933 р. за цим законом було засуджено 54 645 осіб, із яких розстріляно 2000. Крім того, за невиконання хлібозаготівлі було усунуто з посад 80 % секретарів райкомів партії. Але такі заходи не допомогли, і тоді **Й. Сталін** надсилав в Україну «надзвичайну комісію» на чолі з **В. Молотовим**. Почалося масове звільнення з партії та віддання під суд. За період роботи «комісії» до січня 1933 р. з українських селян було додатково вичавлено 90 млн пудів, значною мірою за рахунок створення спеціальних бригад із видобутку зерна. Актив цих бригад налічував

112 тис. осіб, які отримували відсоток від добутого зерна. Але й ці заходи не сприяли виконанню плану хлібозаготівлі. Тоді для покарання боржників комісія запровадила «натуральні штрафи» (спеціальні загони стали вилучати все наявне продовольство), які перетворилися на свідомий терор голодом. На початок 1933 р. в Україні фактично не залишилося продовольства.

Люди були змушені їсти товчену кору дерев, соломі, перемішану з гнилою та мерзлою капустою, картоплею; котів, собак, щурів, слимаків, жаб, кротів тощо. Також траплялися випадки канібалізму.

Така їжа викликала тяжкі захворювання. Почалося масове вимирання цілих сіл. Поставлені в безвихідь селяни намагалися врятуватися втечею в міста та райони, не вражені голодом. Передбачаючи такий розвиток подій, сталінське керівництво 27 грудня 1932 р. запровадило паспортну систему з обов'язковою пропискою. Селяни, не отримуючи паспортів на руки, фактично перетворювалися на кріпаків радянської держави.

Також до України було направлено «окремо уповноважених»

Л. Кагановича та П. Постишева, які посилили репресивні заходи з метою виконати план хлібозаготівлі й організувати нову посівну кампанію.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Метод «Ажурна пилка»

Зараз з'ясуємо, що нового ви дізналися на сьогоднішньому уроці. Вчитель пропонує коротко, одним реченням висловитись про те що найбільше їх вразило. (Як правило, учні наводять описи про прояви Голодомору з вивчених документів).

Учитель пропонує учням питання, щоб підвести їх до необхідного висновку :

1. Основна причина голодомору : природний катаклізм чи він був створений штучно?
2. Які масштаби демографічних втрат?
3. Чому саме на селі наслідки голодомору виявилися найбільш жахливими?
4. Чи мало селянство після голодомору сили опиратися колгоспній системі? Відновити національні права?
5. Чи правильною буде думка, що організація голодомору - спланований злочин сталінської тоталітарної системи, спрямований на зміцнення свого панування в Україні?

(Відповідаючи на ці нескладні запитання учні підходять до формування висновку (за допомогою учителя) про те що: голодомор, штучно створений сталінським керівництвом, був однією з найжахливіших за останні століття трагедій українського народу; ця трагедія, наслідки якої відгукуватимуться багато десятиліть по тому; за допомогою голодомору тоталітарний режим зламав опір селянства колгоспно-феодальній системі; підірвав силу відстоювання споконвічних національних прав.)

2. Розповідь вчителя про історичних діячів, причетних до трагедії українського села.

Персоналії:

Й. Сталін – «батько колгоспів»

1 березня 1928 р. **В.Молотов** – «... Оцінка роботи місцевих парторганізацій буде прямо залежати від успіхів в розширенні посівів і колективізації селянських господарств...»

Листопад 1929 р. **С.Косіор** - підтримав курс на форсовану колективізацію

В.Молотов. Л.Каганович - «...завершити колективізацію протягом року...»

П.Постишев – очолив кампанію репресій проти тих комуністів, які виступили проти форсованої колективізації й пограбування українського селянства.

3. Робота з термінами та поняттями

Голодомор — штучно створений голод із метою досягнення певної мети. Голодомор 1932—1933 рр. в Україні було визнано геноцидом українського народу.

Геноцид (від грец. *genos* — рід, плем'я і латин. *caedo* — убивати) — знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними мотивами, а також штучне створення життєвих умов, не сумісних із життям.

VI. Підсумки уроку

1. Розв'язання проблемного питання, поставленого на початку уроку

Чому такий прекрасний світлий намір більшовиків працювати в колективі обернувся для українського селянства трагедією?

2. Рефлексія слухання пісні О.Білозір «Свіча»

Чи можна виправдати сталінський терор голодом? Чому?

Заключне слово вчителя:

Кожен із нас повинен знати масштаби цієї трагедії – голодомору 1932-1933 рр., внаслідок якої померли мільйони людей і не тільки знати і пам'ятати, а й передавати це іншим. Шанувати пам'ять померлих, робити все можливе, аби подібні трагедії не могли повторитися. Указом Президента України встановлено День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій — 23 листопада. Щорічно в цей день люди віддають шану нашим безвинно постраждалим співвітчизникам.

Тепер, після того, як минуло вже багато років, ми можемо відповісти на запитання: чого хотіли досягти організатори голодомору? кому було вигідно «підрубати» нашу хліборобську націю під корінь?

Трагедія 1932-33рр. зламала опір колективізації – саме цього прагнула більшовицька влада. У той час, як від голоду помирили мільйони українців, влада продовжувала вивозити зерно за кордон. Також в Україні у той час на повну потужність працювали спиртзаводи, які переробляли зерно на горілку, що йшла на експорт. Тому голод був спрямований на українське село для придушення національного опору колективізації. На 1937 р. в колгоспах було об'єднано 96% селян. Якою ціною це було зроблено, ви вже знаєте. А тому наш обов'язок сьогодні – зберегти пам'ять про всіх невинно закатованих, пам'ять про тих, хто не дожив, пам'ять про тих, хто не долюбив, пам'ять про живих і ненароджених. Ніхто не має права про це забути. Український народ заслуговує і шани, і поваги. А пам'ятником жертвам голодомору хай буде наша пам'ять про минуле, небайдуже ставлення до національної трагедії.

Я прощу вшанувати всіх померлих в тім страшнім Голодоморі 1932 – 1933 рр. хвилиною мовчання.

3. Коментар оцінок

VII. Домашнє завдання: прочитати матеріал підручника §52 (для всього класу).

Достатній та середній рівень: прочитати відповідний параграф, відповісти на запитання.

Високий рівень: написати твір - роздум «Голодомор твоїми очима».

Додатки

Додаток 1

Орієнтовне дослідження історика

Голодомор – цілеспрямована політика влади на створення штучного голоду. Найбільшого прояву голод досяг у червні 1933.

Привід Голодомору 1932-1933 рр:

Цілеспрямована політика хлібозаготівель стала безпосереднім приводом голоду в Україні.

Причини Голодомору 1932-1933 рр:

1. Необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви, яка загрожувала імперським прагненням Москви.
2. Непосильні для селян хліботоргівлі, конфіскація владою продовольчих запасів; надмірний хлібний експорт;
3. Небажання колгоспників працювати в громадському господарстві і прагнення влади покарати за це.
4. Економічні прорахунки, спроба здійснити соціалістичне будівництво воєнно- комуністичними методами.

Наслідки Голодомору 1932-1933 рр:

1. Завершення колективізації, утвердження колгоспної системи, розорення села.
2. Масові жертви (від 2.5 до 8 млн осіб). Підрив генофонду української нації.
3. Придушення опору укр. селянства
4. Переселення селян із Росії в Україну
5. Голодомор став приводом до розгортання боротьби з українським буржуазним націоналізмом

Масштаби Голодомору 1932-1933 рр.:

Про масштаби голодомору можна судити також за такими даними: населення СРСР з осені 1932 до квітня 1933 років скоротилося з 165,7 млн. чол. до 158 млн. або на 7,7 млн., головним чином за рахунок сільського населення. Лише за 3 місяці 1933 р. у в Харківській області, до складу якої на той час, крім районів нинішньої Харківської, входили також більшість Сумської, Полтавської та деякі райони Київської області, померло понад 600 тис. чол. Науковці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна вивели коефіцієнт смертності за 1929 - 1933 рр. у регіонах, заселених українцями. У Харкові він перевищив 25%. Найбільше голод уразив Україну, де набув рис геноциду.

Додаток 2

Орієнтовне дослідження науковця

Проблема повної або часткової відсутності архівних документів міжвоєнного періоду відома чи не кожному досліднику історії України новітнього часу. Численними є і документальні згадки, і усні свідчення про втрати і винищення як поодиноких документів, так і цілих архівних масивів.

Незаперечними є архівні втрати під час і внаслідок війни, але сьогодні у нас є усі підстави для твердження, що основний масив втрат припадає саме на період весни 1934 р. і наступні передвоєнні роки. Йдеться про здійснене владою свідоме і навмисне винищення архівних документів, передусім – 1932–1933 рр. Хронологічні рамки цього феномену окреслюються кінцем 1933 р. – початком 1960-х рр., тобто від перших спроб у 1934 р. знищити метричні книги та інші документи демостатистичного характеру за 1932–1933 рр. до останніх хрущовських чисток державних архівів на межі їхнього перебування у системі НКВС.

Репресії щодо книг розгорнулися по «гарячих слідах», вже наприкінці 1933 р., коли в Кремлі зрозуміли справжні масштаби демографічної катастрофи. Формальним приводом до них стало фальшиве обвинувачення реєстраторів у «злочинному» недообліку народжуваності і переобліку смертності. Окрім метричних книг чистки поширилися на інші первинні документи.

27 грудня 1933 р. Президія ВЦВК розіслала циркуляр «Про перевірку стану архівів колгоспів, радгоспів і МТС», яким передбачалося проведення негайного обстеження і надання відомостей про стан низових архівів. І такі чистки робились по всім можливим установам, де хоть якісь відомості містились по тим страшним подіям.

Таким чином, після винищення національної еліти, національної церкви, українського селянства, знищення архівів – слідів злочину і історичної Пам'яті нації – стало п'ятим, заключним і цілком логічним актом геноциду. Саме його ми і назвали українським архівоцидом. Короткотермінові наслідки архівоциду – це знищення безпосередніх слідів злочину комуністичного режиму проти народу України у 1932–1933 рр.

Існує два види свідчень про голод 1932-33 рр. Перший вид інформації - від найстаріших людей, які самі пережили голодомор і пам'ятають усі його жахи.

Другий вид інформації – це перекази батьків, родичів, сусідів молодому поколінню, яке народилося після голоду. Саме свідчення очевидців дозволяють отримати унікальні дані, які не знайшли відображення в офіційних документах. Вони роблять історію об'ємною, дозволяють показати голодомор на рівні мікроісторії, історії окремих людей, родин, сіл...

Додаток 3

Орієнтовне дослідження дослідника

Насильницька колективізація призвела до кризи сільськогосподарського виробництва в Україні. Селяни, примусово об'єднані в колгоспи, були не зацікавлені в результатах своєї праці, оскільки за свою роботу майже нічого не одержували. Вироблена продукція діставалася в основному державі, яка ставила нереальні плани норми хлібозаготівлі.

Зрештою в 1930—1931 рр. дезорганізація й деградація колгоспного виробництва позначилася не стільки на поставках державі, скільки на матеріальному становищі селян, які опинилися без будь-яких запасів продовольства. Унаслідок безгосподарності та небажання селян працювати за безцінь на державу (було засіяно лише половину посівних площ), голоду в багатьох районах кампанія із сівби та збору врожаю 1932 р. фактично була зірвана.

Від червня до жовтня 1932 р. в колгоспів та одноосібників удалося витиснути 132 млн пудів хліба, тобто полови-ну скороченого порівняно з попереднім роком плану. Але сталінському керівництву цього було замало.

7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності». Згідно з нею розкрадання майна колгоспів прирівнювалося до розкрадання державного майна й каралося розстрілом, а за «пом'якшуючих обставин» — позбавленням волі на строк не менше ніж десять років. За рік дії постанови було засуджено 54 тис. осіб, із них 2 тис. осіб — до вищої міри покарання. У народі ця постанова дістала назву «Закону про п'ять колосків». Також у листопаді 1932 р. Раднарком УСРР ухвалив застосувати судові репресії щодо одноосібників за нездачу хліба.

Із метою «виправлення» ситуації з хлібозаготівлею восени 1932 р. до України направляється надзвичайна хлібозаготівельна комісія на чолі з головою Раднаркому СРСР В. Молотовим. Ця комісія викачала із села весь хліб у рахунок хлібозаготівель (додатково до 132 млн пудів ще 104,6 млн пудів), але так і не виконала плану (261 млн пудів). Наприкінці грудня 1932 р. в Україну прибув Л. Каганович, який привіз директиву Й. Сталіна про здачу (у разі невиконання плану хлібозаготівель) посівних фондів. У республіці не залишилося жодних хлібних запасів.

Але комісія не обмежилася конфіскацією, для покарання боржників вона запровадила «натуральні штрафи». В усіх регіонах України, за винятком прикордонних, з активною участю комітетів незаможників (комнезамів) і відряджених на хлібозаготівлі робітників із міст (яких запевняли, що їхні сім'ї голодують через куркульський саботаж хлібозаготівель) розпочалися подвірні обшуки. Вилучалися запаси будь-якої їжі — сухарів, картоплі, сала, солінь, фруктової сушні, цибулі тощо. Забирали все продовольство, яким селяни мали харчуватися до нового врожаю. Конфіскація продовольства оголошувалася карою за «куркульський саботаж». Вона здійснювалася гласно, із висвітленням у районних газетах.

Але державі був потрібний хліб, а не ті продукти, що забиралися в селян. Практика «натуральних штрафів» стала свідомо здійснюваним терором голодом. Терор голодом, як і експропріацію заможного (і не тільки заможного) селянства під гаслом боротьби з куркульством, — можна кваліфікувати як геноцид українського народу.

УРОК 2

Створення та діяльність ОУН.

Мета: познайомити учнів з процесом створення ОУН, розкрити зміст діяльності організації, з'ясувати тактику та стратегію боротьби, розвивати вміння працювати з історичними джерелами, аналізувати історичний матеріал, сприяти розвитку критичного осмислення історичних подій, виховувати в душі толерантності.

Тип уроку: урок формування знань, умінь та навичок

Обладнання: підручник, роздатковий матеріал, схеми « Створення ОУН» та «Розкол ОУН»

Основні поняття та терміни: інтегральний націоналізм, націоналізм, ОУН.

Очікувані результати

Учні зможуть:

- характеризувати процес створення ОУН;
- пояснювати мету діяльності ОУН, наводити приклади форм діяльності організації;
- висловлювати власну думку щодо діяльності ОУН

„Чи можемо пориватися на такі великі діла? Чи ми, як колектив, і кожен з нас, як одиниця, – маємо в собі цю міру і цей формат, щоб відповісти прийнятому зобов'язанню? Цього свідоцтва ми не можемо виставляти самі собі: його виставить нашій Організації щойно пізніше твердий іспит самого життя. Завжди це є мужі, що творять історію. Хочу вірити, що завдання, які в нашій програмі ми собі накреслили, зуміємо, як мужі, виконати. Тільки в тому випадку вільно буде сказати, що дата створення нашої Організації зарахується будучими істориками, як одна з переломових, творчих і позитивних дат на тисячолітньому шляху життя Української Нації”.

Із виступу Є. Коновальця

Хід уроку:

1. Організаційний момент.

2. Актуалізація попередніх знань, умінь та навичок.

1. У чому полягали особливості розвитку промисловості на західноукраїнських землях у складі Польщі?

2. Охарактеризуйте рівень життя на західноукраїнських землях.

3. Якій із політичних сил могли належати ці слова: «Батьківщина в неволі. Волю її треба здобути. Цього зможе лише тільки доклати українська збройна сила. І збройну силу України ви мусите підготовляти! Ви мусите ненавидіти неволю та змагати до свободи й навчити цього других! Ви мусите витворити в собі таку віру й створити таку силу, яка б у відповідний момент започаткувала б нову епоху, щасливішу, ніж літ тому десять взад».

3. Мотивація навчальної діяльності.

Вчитель: Ці слова взяті з листопадового номера часопису «Сурма» 1928р, свого часу стали програмою дій УВО. Ця організація стала предтечею Організації

Українських націоналістів. Саме про історію створення та довоєнну діяльність цієї організації піде мова на уроці.

Роль ОУН в історії України діаметрально протилежно оцінюється суспільством. Слово націоналіст досі сприймається насторожено. І хоча сьогодні ми маємо фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, суперечки не вщухають. Одні вважають членів ОУН українськими патріотами, які боролися за незалежність України, інші називають їх бандитами, що боролися з власним народом. З'ясування ж історичної правди є сьогодні вкрай необхідним, і не тільки для істориків. На сьогоднішньому уроці пропонуємо дослідити цю проблему та визначитись в питанні хто ж такі націоналісти: патріоти чи бандити? Який зміст ми повинні вкладати в поняття «український націоналізм»?

4. Формування нових знань, умінь та навичок.

План.

1. Створення ОУН. Ідеологічні основи.
2. Діяльність ОУН в 30 – х рр..

Робота з термінами:

(кожен учень отримує картку з даними визначеннями)

Порівнюємо:

націоналізм = патріотизм, самостійність в широкому значенні (за І.Лисяк – Рудницьким)

націоналізм – психологія, ідеологія й політика національної винятковості, зверхності однієї нації над іншими. (Словник термінів і понять у підручнику Ладиченко Т. Всесвітня історія. 10 кл.)

націоналізм – 1) У широкому розумінні слова: рух, (ідеологія), який проголошує націю однією з найвищих цінностей, вважає що нація повинна бути вільною і представляти окрему політичну одиницю. Розрізняють націоналізм державних і націоналізм недержавних націй, патріотичний і шовіністський.

2) У вузькому розумінні слова вживається для означення шовіністичного, агресивного націоналізму, який вимагає безумовного підпорядкування особистості політичним інтересам своєї нації і ворожості до іншої нації. (Довідник історії України. Т.2., ст.274).

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, який проповідує національну винятковість одних націй, ворожість і ненависть до інших, сприяє розпалюванню ворожнечі між народами і країнами.

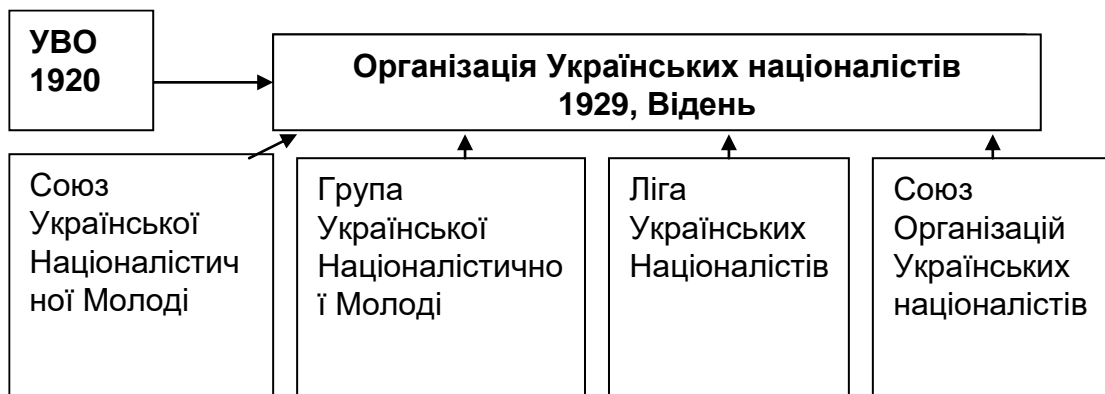
Український націоналізм – це національно-визвольний рух, завданням якого є боротьба за державність, до якої має повести найширші маси українського народу. (О. Мицик)

Інтегральний націоналізм – волевий, дієвий націоналізм. (Турченко Ф.Г. Новітня історія України. 10 кл.)

Інтегральний націоналізм – тоталітарна форма націоналізму. (Буштрук О.В. Історія України. 10 кл. Навчальний посібник).

Розповідь вчителя за схемою 1:

Схема 1:

Вчитель:

Очолив ОУН керівник УВО, командир УСС, полковник Є. Коновалець. Його заступником став М. Сціборський, секретарем – В. Мартинець.

Продовження розповіді вчителя:

Щодо ідеології ОУН, то деякі дослідники(в тому числі автори ваших підручників) вважають, що ним став «інтегральний націоналізм», розроблений Д. Донцовим. А вже згадувана урядова комісія з визначення діяльності ОУН і УПА вважає, що немає достатньо підстав, щоб представляти Донцова як родоначальника ідеології ОУН, оскільки «чинний націоналізм»Донцова був зразком тотальної критики і будувався на публіцистичних посилках...позбавлених реального змісту».

На минулому уроці ви вже знайомились з основними положеннями «інтегрального націоналізму»Донцова, А зараз звернімось до документу 1

*Документ №1.***Декалог („Десять заповідей українського націоналіста”)**

„Я – Дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопа й поставив на грані двох світів творити нове життя:

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї.
2. Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести Твоєї Нації.
3. Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімстиш смерть Великих Лицарів.
6. Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба.
7. Не завагаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.
8. Ненавистю й безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоєї Нації.
9. Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять Тебе виявити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української Держави”.

Автор „Декалогу” - Степан Ленкавський, . Вперше „Декалог” був надрукований як вкладка до „Сурми”, влітку 1929 року.

«Десять заповідей українського націоналіста» стали загальновідомими під своєю грецькою назвою «Декалог»¹.

Питання для обговорення:

- До чого закликає документ?
- Яку мету переслідували українські націоналісти?
- Чи відображені в Декалозі ідеї «інтегрального націоналізму»?
- Спробуйте відтворити образ українського націоналіста, згідно Декалогу.

Вчитель: Звернемося до політичної програми ОУН і спробуємо визначити яку ж державу хотіли створити українські націоналісти.

*Робота в групах. Метод « Пошук інформації»
Документ 2.*

*З політичної програми Організації Українських націоналістів.
(Хрестоматія... ст. 317 – 319, або «Із відозви президії I конгресу ОУН...» (Гупан,
Пометун Новітня історія України. 10 кл. ст. 316 – 317).*

I група досліджує державний лад майбутньої держави;

II група – соціальний лад;

III група – економічний лад;

IV група – вирішення земельного питання;

V група - стан розвитку промисловості.

¹ [http:// oun-ura. org. ua//](http://oun-ura.org.ua//)

По завершенню роботи групи звітуються й на дошці записують свої висновки, що в цілому можуть набувати наступного вигляду (дивись таблицю 1):

Табл. 1.

	Сфери діяльності держави	Зміст
1.	Державний лад	Націократія – влада нації в державі. На чолі держави – Вождь Нації. Незалежний суд. Заборона політичних партій.
2.	Соціальна політика	Матеріальний та духовний розвиток всіх представників нації
3.	Економічний лад	Змішані форми власності, планова економіка, одержавлення економіки.
4.	Аграрна політика	Право приватної власності, трудові селянські господарства.
5.	Розвиток промисловості	Націоналізація основних галузей промисловості

Питання для обговорення:

- Чи містить програма ОУН чітку соціально – економічну організацію майбутньої держави?

- З гаслами яких політичних течій перегукуються ідеї ОУН?

- Спробуйте визначити тип держави, що пропонується в документі.

(Як правило, учні швидко порівнюють ідеї українських націоналістів з ознаками тоталітаризму).

Метод «Мозкового штурму»:

- Чим ви можете пояснити поворот українського руху до тоталітарної ідеології?

(думки учнів записуються на дошці, аналізуються. В результаті маємо наступні причини):

Причини повороту українського національного руху до тоталітарної ідеології:

- невдалі спроби здобуття незалежності України демократичними методами;

- функціонування тоталітарних режимів в багатьох країнах Європи;

- утиски з боку правлячих кіл Польщі, неможливість легальної боротьби.

Вчитель: Ми побачили, що в ідеології, світогляді ОУН присутні риси тоталітаризму, та ви повинні розуміти, що український націоналізм зародився в умовах боротьби українського народу за створення власної держави і «не є приводом для ототожнення рухів або режимів». (висновки урядової комісії)

«Український націоналізм мав незалежне походження і його коріння містилося у власному суспільстві». (І. Лисак – Рудницький).

Вчитель:

ОУН прагнула очолити широкий революційний рух за досягнення цілей інтегральних націоналістів. Особливих зусиль докладала вона для популяризації своїх поглядів, насамперед серед молоді, намагаючись опанувати всіма західноукраїнськими громадськими, політичними та економічними організаціями.

Документ 3.

Із промови Є.Коновальця на I Конгресі ОУН:

«мобілізуючи і спираючись на широкі народні маси, мусимо, ведучи їх, боротися і добитися віднови Самостійної Соборної Української Національної Держави на всіх просторах життя українського народу. Як учить нас досвід цілих українських поколінь, можемо цього досягнути тільки революційними, ніколи ж еволюційними, шляхами...

Спротиви, які зустрінемо на нашому шляху, будуть велетенські. Бож віднова Соборної Української Держави сама собою однозначна з ліквідацією московської імперії, як і польського історичного імперіялізму...»

Питання для обговорення:

- Яким чином лідери ОУН прагнули досягти поставленої мети?

- Як ставилась ОУН до Радянської України, Польщі?

Метод «Ажурна пилка»

Групи отримують інформаційні листи.

I група - Інформаційний лист №1.

Без сумніву, найбільшим успіхом ОУН була її здатність заручитися широкою підтримкою української молоді, її схильність до революційних дій, радикальних рішень, прагнення вивести нову породу «надукраїнців» імпонували молоді, ошуканій польською владою, доведеній до відчаю безробітцям і розчарованій поразками батьків. Одразу ОУН залучила на свій бік велику частину університетських студентів та учнів вищих гімназій Східної Галичини. Майже в кожному університеті й у кожній середній школі в Польщі та за кордоном, де вчилися українці, були осередки ОУН. Справжньою твердиною інтегральних націоналістів, яких очолювали Богдан Кравців, Стефан Ленкавський, Степан Охримович, Іван Грабрусевич та Володимир Янів, став Академічний Дім українських студентів університету у Львові. Коли деякі з цих юнаків поверталися до своїх сіл, вони пропагували ідеї інтегральних націоналістів у провінції. (О. Субтельний)

- Яким чином ОУН поширювала свій вплив на населення Західної України?

II група - Інформаційний лист №2.

Для розширення свого впливу ОУН також проникала в різноманітні господарські, освітні та молодіжні організації, влаштовувала масові політичні демонстрації, студентські протести, бойкотування польських товарів, видавала численні газети й брошури, енергійно поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників Галичини і Волині. У цій діяльності вона спиралася, зокрема, на допомогу обдарованих молодих поетів, таких як Євген Маланюк, Олег Ольжич-Кандиба, Олена Теліга та Богдан Кравців. Основною трибуною поглядів інтегральних націоналістів слугував празький часопис «Розбудова нації». Згодом під вплив інтегральних націоналістів потрапив ряд інших видань. (О. Субтельний)

Яким чином ОУН поширювала свій вплив на населення Західної України?

III група - Інформаційний лист №3

Хоч визначити кількість членів ОУН надзвичайно важко, за приблизними підрахунками, напередодні другої світової війни вона налічувала до 20 тис. чоловік. Число ж співчуваючих було набагато більшим. Так чи інакше перевага в її лавах молодих, енергійних, ідеалістично настроєних і самовідданих людей швидко зробила ОУН найдинамічнішим чинником у політичному житті Західної України міжвоєнного періоду. (О. Субтельний)

- Які категорії населення підтримували ОУН?

IV група - Інформаційний лист № 4.

Протягом 30-х років ОУН вела свою «війну» з польським режимом, здійснюючи напади на урядові заклади та поштові контори, щоб здобути кошти для своєї діяльності, організовуючи акції саботажу щодо державної власності. Ось як розвивалася концепція «перманентної революції» в одному виданні

інтегральних націоналістів 1930 р.: «Шляхом індивідуального терору та окремих масових виступів ми захопимо широкі верстви населення ідеєю визволення і залучимо їх у ряди революціонерів... Тільки безперервно вдаючись до нових акцій, ми зможемо підтримати і розвинути постійний дух протесту проти властей та зберегти ненависть до ворога і прагнення остаточної відплати. Люди не звикають до своїх кайданів, не призвичаюються жити у ворожому суспільстві».

(О. Субтельний)

- Назвіть методи боротьби ОУН.

У група - Інформаційний лист №5

Протягом 1921 – 1939рр. ОУН вчинили 63 замаху, жертвами яких стали 36 українців, 25 поляків, 1 росіянин та 1 єврей. Найважливішими їхніми жертвами стали: Еміліан Чеховський (1932) — комісар польської поліції у Львові; чиновник радянського консульства у Львові Олексій Майлов (1933), убитий у помсту за голодомор 1932—1933 рр. на Радянській Україні; Броніслав Перацький (1934) — польський міністр внутрішніх справ, на якого ОУН поклала відповідальність за пацифікацію 1930 р. Було здійснено багато замахів на українців, які не погоджувалися з політикою ОУН. Найбільш відомим із них стало вбивство в 1934 р. авторитетного українського педагога Івана Бабія.

- Хто ставав жертвами ОУН?

Загальне обговорення:

- Яким чином ОУН поширювала свій вплив на західноукраїнських землях?

- Вкажіть приблизну чисельність членів ОУН напередодні II світової війни

- Які методи боротьби обрали учасники ОУН?

- Чи підтримуєте ви такі методи?

- Якою була мета такої тактики?

- Про що свідчить вислів «прагнення остаточної відплати»?

- Спрогнозуйте наслідки даних акцій ОУН.

- 2 -

Розповідь вчителя супроводжується показом схеми 2

Вчитель:

Влада придушувала виступи, вдавалась до арештів членів ОУН. У 1935 – 1936рр. відбулися Варшавський, а згодом Львівський процеси, під час яких С. Бандера, М. Лебедь та інші були засуджені до смертної кари. (Цей вирок по амністії було замінено довічним ув'язненням). Та арешти — лише частина невдач, які спіткали ОУН. Ще більш деморалізуючим фактором була критика ОУН з боку своїх же українців. Батьки обурювалися з того, що організація штовхала малоосвічених підлітків до небезпечної діяльності, яка часто закінчувалася трагічно. Громадські, культурні та молодіжні організації засудили намагання ОУН підпорядкувати їх собі. Легальні політичні партії звинувачували інтегральних націоналістів у тому, що вони давали урядові привід для обмеження легальної діяльності українців. Діяльність ОУН гостро засудив митрополит А.Шептицький. Все це стало причинами конфлікту між старшим і молодшим поколінням ОУН.

З-за кордону керівництво рухом здійснювало старше покоління Коновальця та його соратників із 1917—1920 рр., таких як Дмитро Андрієвський, Омелян Сенік, Микола Сціборський та Роман Сушко. Вони не завжди підтримували методи боротьби ОУН, а особливо вбивства, але їм важко було на відстані контролювати своїх підлеглих. Не відкидаючи насильства, Коновалець та його штаб більше зусиль зосереджували на тому, щоб добитися допомоги іноземних держав.

Підлеглий їм галицький крайовий провід, до якого входили Степан Бандера, Микола Лебедь, Ярослав Стецько, Іван Клімів, Микола Клімишин і Роман Шухевич, навпаки, тримався тактики революційних дій. Більшості з цих діячів було тільки трохи за 20, і вони не знали принижень та ганьби польського панування. Їх тягло до насильницького, героїчного опору, а відносна поміркованість і спокійніший стиль життя їхніх старших колег за кордоном викликали у них презирство. Проте у Є. Коновальця вистачало авторитету, престижу й дипломатичної майстерності, щоб запобігати вибухові конфлікту. Тому його вбивство в 1938 р. радянським агентом Судоплатовим у Роттердамі стало дошкульним ударом для руху українських націоналістів. Відтак напередодні історичних катаклізмів ОУН опинилася без досвідченого й загальноновизнаного вождя.

27 серпня 1939 р. ПУН скликав у Римі 2-й великий збір ОУН, на якому головою організації обрали А. Мельника. Однак більшість крайовиків – молодь – не визнали його лідерства. С. Бандера, який був випущений з ув'язнення після краху Польщі в 1939р., разом зі своїми послідовниками, сформував 10 лютого 1940р. революційний провід і проголосив своє право спадкоємності. А. Мельник марно намагався розв'язати кризу в ОУН через переговори. У квітні 1941 р. фракція С. Бандери провела свій власний Другий Надзвичайний Конгрес у Кракові і проголосили своїм лідером С. Бандеру. Дві новостворені фракції, за іменами своїх лідерів, стали відомі як ОУН (М) та ОУН (Б). **V.**

Закріплення

З'ясовуємо, що учні вкладають в поняття «український націоналізм».

Метод «Займи позицію»

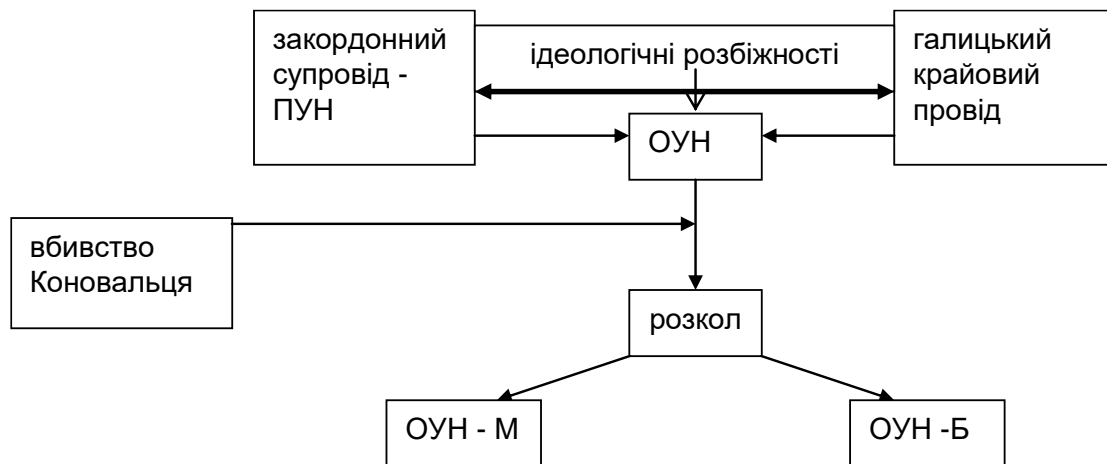
Вчитель звертається до епіграфа уроку шляхом вирішення проблемного завдання

- Чи можна вважати дату створення ОУН важливою віхою в історії українського народу?

Вчитель: завершити урок я хочу словами С. Кульчицького «ОУН боролася в різних середовищах. Спочатку в Польщі, потім – у СРСР, і зрештою – на окупованій Німеччиною території. Її дії мали різне спрямування, різними були тактика й стратегія. Та незмінним залишався стрижень...суверенна, незалежна, соборна Україна».

VI. Домашнє завдання: опрацювати відповідні параграфи підручників, скласти тести до теми «Українські землі у складі Польщі».

Схема 2. Розкол ОУН

Використана література:

1. Субтельний О. Україна: Історія. К.: Лебідь, 1993.
2. Довідник з історії України. Т.2. К.: Генеза, 1995.
3. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник довідник. К.: Либідь, 1997.
4. Великий довідник школяра: 5 – 11 класи. Х.: ВД «Школа», 2003.
5. Гісем Н., Мартинюк О. Західноукраїнські землі в 1921 – 1938 рр. *Історія в школі*. 2003. № 2.
6. Шевченко Т. УВО (1920 – 1929). *Історія України*. 1998. № 20.
7. ОУН і УПА. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. *Історія та правознавство*. 2006. № 7.
8. Андрійв Є.П. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період. *Історія і правознавство*. 2004. С.10.
9. Буштрук О.В. Остапенко В.О. Історія України Навчальний посібник. 10 клас. Х.: Країна мрій, 2007.
10. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006.
11. Матеріали сайтів: [http:// oun-upa.org.ua/](http://oun-upa.org.ua/) , [//www.run.org.ua/](http://www.run.org.ua/)

УРОК 3

Початок Другої світової війни.

- Відеоматеріал для перегляду
<https://www.youtube.com/watch?v=XCYvV6gzPLg&t=57s>

Після цього уроку учні мають

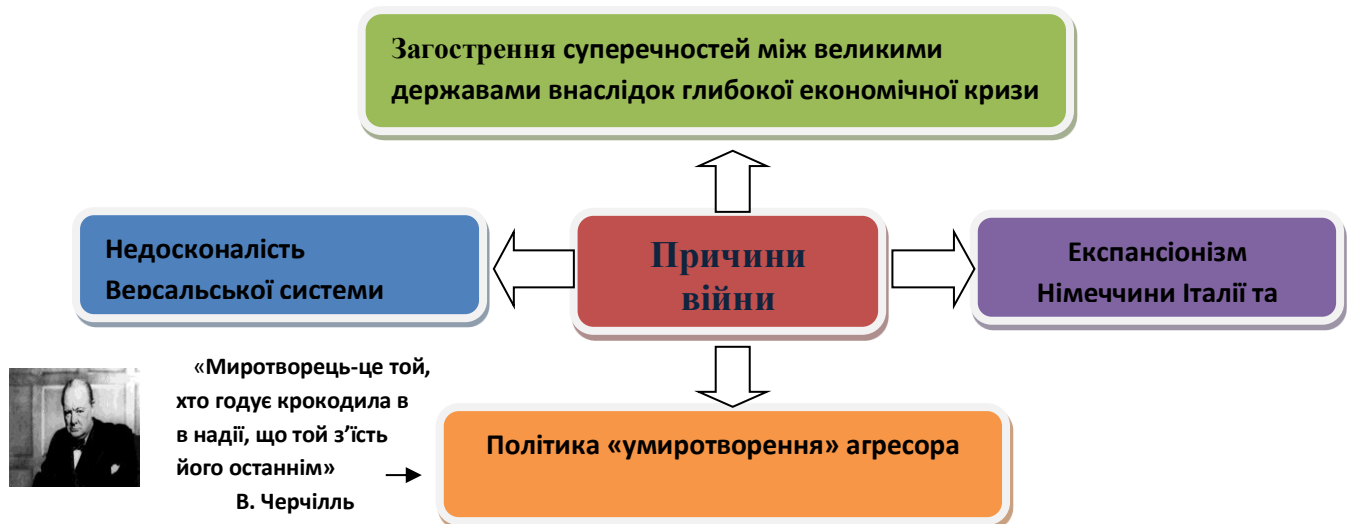
- **знати:** причини та характер Другої світової війни; головні події ; хронологічні межі Другої світової війни та її періодів; зміст поняття: Друга світова війна, «дивна війна»;
- **уміти:** визначати (за допомогою історичній карти) основні театри воєнних дій, місця основних битв; оцінювати роль провідних представників політичної та військової еліти у ключових подіях Другої світової війни

Теоретичний матеріал

Причини та характер Другої світової війни.

Причини Другої світової війни (глобальний збройний конфлікт)

1. Версальсько - Вашингтонська система поставила багато народів у принизливе становище, тому країни прагнули реваншу – нового поділу світу.
2. Це проявилось в політиці Німеччини, Італії та Японії.
3. Економічна криза 1930-х загострила суперечності між державами, і вони не змогли об'єднати зусилля в боротьбі за мир.
4. Розв'язанню війни сприяла політика урядів Англії та Франції спрямована на «умиротворення» агресора, а також ізоляція США

Друга світова війна в цифрах

Приймала участь – **61 держава**
 На цій території проживало **80 % населення планети**
 В **арміях** цих країн воювало **110 млн. осіб**

(**Характер** історичних подій визначається їх задачами та метою)

Держави агресивного блоку прагнули розширення власних територій, завоювання ринків збуту та джерел сировини. А головною метою було завоювання світового панування. З їхнього боку війна була загарбницькою	Для країн, які зазнали агресії й були окуповані, ця війна була справедливою .
Найскладніше визначити характер війни стосовно СРСР. У період з 17 вересня 1939 р. по 22 червня 1941 р. він сам виступав у ролі агресора, приєднавши до себе значні території, які належали на той час Польщі, Румунії, Фінляндії, а також Прибалтику. Але після нападу Німеччини на СРСР ця війна для неї носила справедливий характер	

Періодизація Другої світової війни. Характеристика основних періодів війни

Період	Дати	Події
I	1 вересня 1939р. – 22 червня 1941р.	Початок Другої світової війни. Вторгнення німецьких військ у країни Західної Європи. Від нападу Німеччини на Польщу до агресії проти СРСР
II	22 червня 1941р. – 18 листопада 1942 р.	Розширення масштабів війни, крах гітлерівської доктрини блицкригу й міфу про непереможність німецької армії Від нападу Німеччини на СРСР до початку контрнаступу радянських військ під Сталінградом
III	19 листопада 1942 р. – 5 червня 1944р.	Корінний перелом у перебігу Другої світової війни. Провал наступальної операції Центральних держав Від контрнаступу радянських військ під Сталінградом до відкриття Другого фронту і наступу в Україні
IV	6 червня 1944р. – 8 травень 1945 р.	Розгром фашизму і нацизму в Європі, вигнання німецьких військ і їхніх союзників за межі СРСР, створення Другого фронту, звільнення від окупації країн Європи. Від відкриття Другого фронту до капітуляції Німеччини
V	9 травня 1945 р. – 2 вересня 1945 р.	Розгром Японії, звільнення народів Азії від японської окупації. Завершення Другої світової війни Від капітуляції Німеччини до капітуляції Японії

Воєнні дії на Першому етапі війни (вересень 1939-червень 1941)

Початок війни. Військова операція проти Польщі

Друга світова війна розпочалася з нападу Німеччини на Польщу **1 вересня 1939 р.** (план «Вайс»). До 8 вересня головні сили польської армії були **розгромлені**. **Німецькі солдати ламають шлагбаум на польсько-німецькому кордоні 1 вересня 1939 р.**

Згідно пакту Молотова-Ріббентропа 17 вересня 1939 року Червона армія

перейшла польсько-радянський кордон. У Москві ці дії назвали «визвольний похід».

З ноти уряду СРСР Польському послу в Москві від 18 вересня 1939р.: «...польська держава та її уряд фактично перестали існувати. Тим самим припинили свою дію договори, укладені між СРСР

і

Польщею... Зважаючи на такі обставини, Радянський уряд віддає розпорядження Головному командуванню Червоної армії - дати наказ військам перейти кордон і взяти під свій захист життя й майно населення

Західної України та Західної Білорусії».

Підсумком агресії Німеччини та СРСР стало укладення між ними **28 вересня 1939р. договору про дружбу і кордон**. Цей договір зафіксував розподіл Польщі й уточнив лінію радянсько-німецького кордону («лінія Керзона»).

«Дивна війна»

«Дивна війна» («Сидяча війна») – період з **3 вересня по 10 травня 1940 року** на Західному фронті. Свою назву цей період отримав від характеру бойових дій між ворогуючими сторонами. Англія і Франція, оголосивши війну Німеччині фактично її не вели. Війська на франко-німецькому кордоні залишалися під захистом оборонних ліній «Мажіно» і «Зігфріда». Період «Дивної війни» був використаний німецьким командуванням у якості стратегічної паузи. Це дозволило Німеччині успішно завершити Польську кампанію, реалізувати план окупації Данії і Норвегії, а також підготуватися до вторгнення у Францію.

Британські і французькі солдати на лінії фронту

Радянсько -фінська або «Зимова війна»

В листопаді 1939 року Фінляндія зазнала агресії зі сторони СРСР. В березні 1940 р. був підписаний між країнами мирний договір згідно якого Фінляндія понесла територіальні втрати. Радянська сторона зазнала колосальних втрат – 400 тисяч вбитих та поранених. Тяжкими для Радянського Союзу були і політичні наслідки. Він був виключений з Ліги Націй та опинився в міжнародній ізоляції. Фінляндія приєдналася до агресивної «осі» Берлін-Рим-Токіо і взяла участь у війні проти СРСР

Втрачені фінські землі

Європейський блицкриг

9 квітня 1940 року Німеччина без оголошення війни напала на Данію і Норвегію. (операція «Везерські навчання»).

Данія одразу капітулювала. Норвегія чинила опір, але уже в червні була повністю окупована. Впродовж травня капітулювали Люксембург, Нідерланди та Бельгія.

14 червня 1940 року німці увійшли в столицю Франції. 22 червня голова нового французького уряду Петен уклав з Німеччиною перемир'я.

Придбання СРСР

У той час як Німеччина була зайнята на Заході, СРСР продовжував «упорядковувати» свою зону впливу.

Наслідком цих подій стало також включення Західної України до складу УРСР, а Західної Білорусії до складу БРСР.

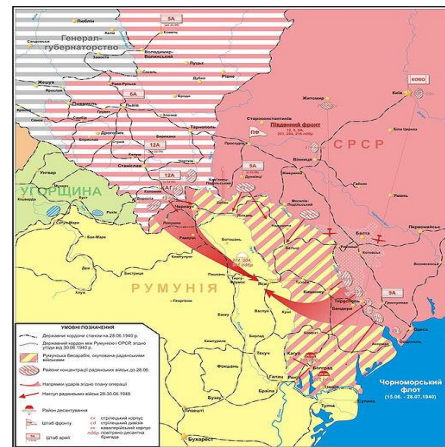
У серпні 1940 року до складу СРСР, після безальтернативних виборів,

увійшли республіки Балтії: Латвія, Литва та Естонія.

23 червня-3 липня 1940 року радянські війська зайняли територію Бессарабії і Північної Буковини, що входили до Румунії.

2 серпня 1940 року з частини захоплених земель була створена Молдавська

Радянська Соціалістична Республіка. Бессарабія і Північна Буковина увійшли до складу РСР.

Зміна політики США

~~Ізоляціонізм~~

Президент Ф. Рузвельт після початку Другої світової війни змінив законодавство щодо нейтралітету на користь Англії. В березні 1940 р. було прийнято закон про ленд-ліз.

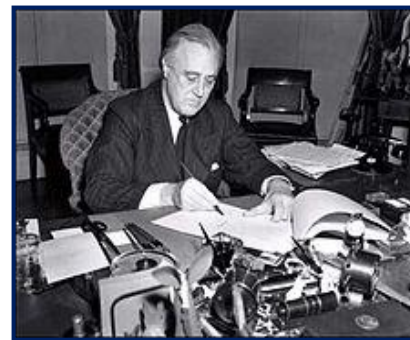
Ленд-ліз (від англ. *lend* — «позичати» і *lease* — «здавати в оренду, внайми») була системою, за якою Сполучені Штати Америки, частково на безоплатній основі, передавали своїм союзникам у Другій світовій війні боєприпаси, техніку, продовольство і стратегічну

Країна-отримувач	Обсяг допомоги у цінах 1941—1945 рр., млрд \$
Велика Британія	31,4
СРСР	11,3
Франція	3,2
Китай	1,6

Допомога по ленд-лізу дала змогу Англії отримувати достатньо зброї, продовольства, сировини для продовження війни з Німеччиною.

Танковий ленд-ліз. Великобританія

Ф. Рузвельт підписує закон про ленд-ліз у березні 1941 р.

Битва за Британію

16 липня 1940 р. Гітлер підписав план операції «Морський лев». Вона передбачала завоювання Англії. Через нестачу плавучих засобів Німеччина вдалася до повітряного наступу. З липня до листопада 1940 р. відбувалися найжорстокіші битви в небі та бомбардування інфраструктури

Англія вистояла, зазнавши значних матеріальних і людських втрат (понад 30 тис. осіб)

Серйозним випробуванням для Англії була боротьба за Атлантику. Країна отримувала 50 % стратегічної сировини й продовольства. Німецькі підводники для боротьби з англійськими конвоями застосовували тактику «вовчих зграй» (відкрита атака відразу декількох підводних човнів). Англійський флот виявився незламним. Гітлер зазнав поразки і відмовився від захвату Британських островів.

Пожежа на лінкорі «Адмірал Граф Шпее» при його затопленні

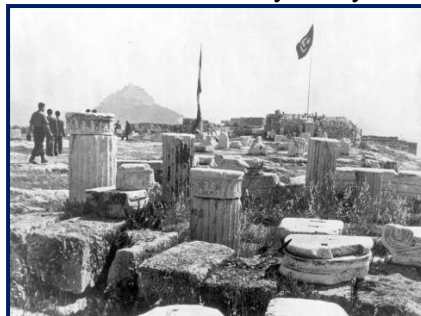
З 3 вересня по грудень 1939 р. Великобританія втрачає 114 кораблів, а в 1940 р. - 471 судно, німці в 1939 втратили тільки 9 підводних човнів

Агресія в Північній Африці та на Балканах

Влітку 1940 р. італійські війська розпочали воєнні дії проти англійських військ у Східній Африці. Головні сили були кинуті на захоплення Єгипту та Суецького каналу. Італія сподівалася встановити свій вплив на всьому Близькому Сході, але її наступ був зупинений англійськими військами. Плани Б. Муссоліні створити середземноморську імперію потерпіли крах.

У квітні 1941 року військами Німеччини та її союзників була розгромлена Югославія, її територія була розподілена між окупантами. Німеччина анексувала північну Словенію, Угорщина — західну Воєводину, Болгарія — Вардарську Македонію, Італія — південну Словенію, частину узбережжя Далмації, Чорногорію та Косово. Хорватія оголошена незалежною державою під італо-німецьким протекторатом. В Сербії створено колаборантський уряд Недича.

В квітні-жовтні 1941 року військами Німеччини та Італії була окупована Греція.

**Німецькі війська входять до Афін.
27 квітня 1941**

Всі балканські держави опинилися під контролем Німеччини та Італії

ВИСНОВКИ

- 1 Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу.
- 2 Причинами війни стали: весь передуючий розвиток міжнародних відносин і прагнення Німеччини, Японії та Італії до переділу світу та світового панування.
- 3 Заволодівши стратегічною ініціативою на початку війни, Німеччина до літа 1941 року встановила свій контроль над континентальною Європою (крім СРСР).
- 4 Проте, Німеччині не вдалося подолати супротив Англії, Італія зазнавала постійні поразки в Африці. США, з її могутнім потенціалом, все більше схилилися до підтримки Англії; почав розгортатися Рух Опору поневолених народів.

Все це заклало основи майбутньої поразки, та поки що Німеччина вважала себе непереможною

Практичні завдання (усно)

Перегляньте рекомендоване до уроку відео та заповніть таблицю

Держави - союзниці Німеччини	Держави-сателіти (перебувають під політичним та економічним впливом) - Німеччини
------------------------------	--

Спробуйте зробити висновок щодо подальших можливостей Німеччини в наступній військових кампаніях.

Визначить причини перемог Німеччини в 1939-1941 рр.

(Приблизну відповідь ти побачиш на наступній сторінці)

Працюємо з історичними джерелами.

**Німецький генерал А. Йодль, згадуючи початок Другої світової війни, писав:* «Якщо ми ще у 1939 році не зазнали поразки, то тільки тому, що біля 110 французьких і англійських дивізій, які стояли під час нашої війни на Заході проти 23 німецьких дивізій, залишалися бездіяльними».

Завдання

- 1) Яку історичну назву одержали події, описані генералом?
- 2) Які були причини і наслідки цих подій?
- 3) Чи поділяєте ви точку зору автора джерела на ці події? Чому?

* *Звернення генерала Шарля де Голля до французів у Лондоні. 18 червня 1940 р.*

«Воєначальники, що очолювали протягом багатьох років французьку армію, сформували уряд. Посилаючись на поразку наших армій, цей уряд розпочав переговори з противником, аби припинити боротьбу.

Але хіба сказано останнє слово? Хіба немає більше надії? Хіба завдано остаточної поразки? Ні! Повірте мені, бо я знаю, що говорю: для Франції ніщо не втрачене. Ми зможемо в майбутньому здобути перемогу тими ж засобами, які завдали нам поразки.

Бо Франція не самотня! Вона не самотня! За нею стоїть величезна імперія. Вона може об'єднатися з Британською імперією, яка панує на морях і продовжує боротьбу. Вона, як і Англія, може необмежено використовувати потужну промисловість Сполучених Штатів.

Я, генерал де Голль, перебуваючи зараз у Лондоні, звертаюся до французьких офіцерів і солдатів, що перебувають на британській території або можуть там опинитися в майбутньому,

зі зброєю або без зброї; до інженерів і робітників, фахівців з виробництва озброєння із закликком встановити контакт зі мною.

Щоб не сталося, полум'я французького опору не повинне згаснути і не згасне.

Завдання

- 1) Чому генерал де Голль перебував у червні 1940 року у Лондоні?
- 2) Про який уряд говорить французький генерал?
- 3) На що сподівався в майбутньому воєначальник?

Знайдіть на карті райони, які були окуповані німцями, а які радянськими військовими, згідно пакту про ненапад «Молотова – Рібентропа». Як ви думаєте, чому цей документ потребував «суворой тасмниці»?

Знайдіть на карті та назвіть держави, які були окуповані з 1 вересня 1939 до червня 1941 рр.

Визначить причини перемог Німеччини в 1939-1941 рр.

Приблизна відповідь.

Застосування Німеччиною концепції блицкригу («блискавичної війни»), що давало їй перевагу, якщо супротивник значно перевершував нападаючу сторону в збройній силі та техніці.

Чітка взаємодія військ німецької армії різних родів, а особливо танків і авіації.

Англія і Франція, маючи надію на мирні домовленості, уступили стратегічну ініціативу Німеччині, віддаючи перевагу оборонним діям.

Німеччині вдалося уникнути війни на два фронти.

Тестування (письмово)**1. Укажіть дату початку Другої світової війни.**

А. 23 серпня 1939 р.; Б. 1 вересня 1939 р.; В. 9 квітня 1940 р.; Г. 22 червня 1940 р.

2. Назвіть державу, з нападу на яку почалася Друга світова війна.

А. Чехословаччина; Б. СРСР; В. Польща; Г. Франція.

3. Вкажіть правильне твердження щодо характеру Другої світової війни

А. На першому етапі – загарбницька, на другому - антинацистська;

Б. Протягом усієї війни - загарбницька;

В. Протягом усієї війни – антинацистська;

Г. На першому етапі – антинацистська; на другому – загарбницька.

4. Коли був підписаний Договір про дружбу і кордон між Німеччиною і СРСР

А. 7 грудня 1939 р.; Б. 30 жовтня 1939 р.; В. 26 листопада 1939 р.; Г. 28 вересня 1939 р.

5. Що стало причиною виключення СРСР з Ліги Націй?

А. «Зимова війна»;

Б. Договір про дружбу і кордон з Німеччиною;

В. Поширення комунізму в світі;

Г. Поділ Польщі

6. Яку назву отримала військова операція, яка передбачала захоплення Англії Німеччиною?

А. «Везерські навчання»; Б. «Вайс»; В. «Морський лев»; Г. «Барбаросса»

7. Хто підписав закон про ленд-ліз

А. В. Черчилль; Б. Ф. Рузвельт; В. Г. Гувер; Г. Трумен

8. Назвіть німецьку військову операцію, в результаті якої сталися такі зміни на карті

А. «Грюн»;

Б. «Вайс»;

В. «Морський лев»;

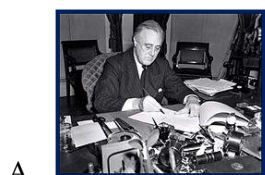
Г. «Барбаросса»

9. Союзницькі поставки зброї, техніки та продовольства називалися:

А бліцкриг; Б голокост; В коаліція; Г ленд-ліз

11. Розставте події в хронологічній послідовності

11. Установіть відповідність між поняттями та їх визначеннями:

а «дивна війна»	1 агресія СРСР проти Польщі що розпочалася 17 вересня 1939 р. за попередньою домовленістю з Німеччиною
Б «зимова війна»	2 період з вересня 1939 р. по травень 1940 р., коли на Західному фронті не велось активних бойових дій;
В «визвольний похід»	3 період воєнних дій з 30 листопада 1939 р. — по 12 березня 1940 р. між СРСР та Фінляндією;
Г «рейкова війна»	4 період початку необмеженої підводної війни в Атлантиці після вступу у війну США;
мостів.	5 засіб партизанської боротьби, спрямований на руйнування залізниць і

12. До яких наслідків призвела подія зображена на фото (оберіть три правильні відповіді)

- А. Договір відвернув напад Японії на СРСР і війну Радянського Союзу на два фронти.
- Б. Гітлер отримав індустріальні райони Чехословаччини з металургійними і хімічними заводами. Чехословаччина, втративши прикордонні укріплення, опинилася роззброєною перед загрозою агресії.
- В. Встановлення дипломатичних відносин з США і прийняття СРСР до Ліги Націй.
- Г. Вона зірвала на певний час спроби західних держав зіштовхнути між собою Німеччину й Радянський Союз, проте об'єктивно сприяла Німеччині в розв'язанні нової агресії в Європі.
- Д. Визначались радянські та німецькі «сфери впливу» в Північній та Східній Європі.